

Η παιδεία στο Βυζάντιο - Μιχαήλ Ψελλός, Ιωάννης Ιταλός, Νικηφόρος Γρηγοράς και το εκκλησιαστικό κατεστημένο

Το όνειδος της Ορθοδοξίας, ή γιατί είμαστε ακόμα πίσω από την Ευρώπη

Τί ἐστὶν αἰρετικός. Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως κανὼν στ`:

“...ὡς ὁ μὴ δοξάζων τὴν ἁγίαν Τριάδα ἐν μιᾷ θεότητι ἰσοδύναμον, οὔτε χριστιανὸς λέγεται, ἀλλ’ ἄφρων ἐστὶ καὶ αἰρετικός ἄτιμος, καὶ τιμωρεῖται. Αἰρετικός ἐστὶ, καὶ τοῖς κατὰ τῶν αἰρετικῶν ὑπέκειται νόμοις ὁ μικρὸν γοῦν ἐκκλίνων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”.

Φώτιος
Νομοκανὼν IB

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Η σχέση του Χριστιανισμού με την παιδεία

Η διαφορούμενη σχέση με την φιλοσοφία

Δομή και στοιχεία του εκπαιδευτικού συστήματος

Η γλώσσα του Βυζαντίου και η “ελληνικότητά” του

Η δημοτικότητα της εκπαίδευσης

Η ανώτερη εκπαίδευση
Ύστερη Αρχαιότητα ή Πρωτοβυζαντινή Περίοδος
Σχολές
Αρχαίες βιβλιοθήκες
Βιβλία
Ο ρόλος των μοναστηριών στην διατήρηση της γνώσης
Κωνσταντινούπολη
Η Εκκλησία βάζει θεσμικό πόδι στο κράτος
Η καλούμενη και Μακεδονική Αναγέννηση
Τί σημαίνει ότι ένας λαός εκχριστιανίζεται;
Η ιδεολογία της παιδείας
Οι αξίες των Ελλήνων
Τα τρία ρεύματα
Μιχαήλ Ψελλός
Ιωάννης Ιταλός
Οι διώξεις που καταστέλλουν την Μακεδονική Αναγέννηση
Γενικευμένο το φαινόμενο της εκλογίκευσης
Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος
Ησυχαστική έριδα
Ο ρόλος της Συρίας, των νεστοριανών και της Βακτριανής
Σώθηκε τελικά η αρχαία γνώση;
Επίλογος (και διηγώντας τα να κλαις)
Βιβλιογραφία
Παράρτημα 1
Ο σκοπός της εκπαίδευσης
Παράρτημα 2
Το “άνοιξε-κλείσε” και οι ονομασίες της Φιλοσοφικής Σχολής στην
Κωνσταντινούπολη

Εισαγωγή

Θα ρωτήσει κάποιος, “τί σχέση έχει ο ορισμός και η τιμωρία του αιρετικού κατά την Εκκλησία σε μια δημοσίευση για την παιδεία;”. Δυστυχώς έχει τεράστια σχέση και αυτή θα φανεί πάρα κάτω.

Αφορμή για αυτήν την δημοσίευση έγινε η παρακάτω πρόταση που σε παραπλήσιες

μορφές την έχετε δει και εσείς:

πόσο καλή ήταν η παιδεία στο Βυζάντιο και ότι η Δύση, δηλαδή ο σύγχρονός μας πολιτισμός, χρωστάει πολλά στο Βυζάντιο, γιατί αυτό στην χιλιόχρονη ιστορία του διατήρησε την παιδεία και την γνώση.

Φυσικά, η φράση αυτή χωλαίνει από μόνη της. Η αλήθεια είναι ότι μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, η γνώμη των ιστορικών για το Βυζάντιο ήταν πολύ κακή. Τα τελευταία χρόνια, αυτή η άποψη έχει εξισορροπηθεί σε κάποιον βαθμό, αλλά φαίνεται ότι τώρα πάμε στο άλλο άκρο και μάλλον θα πρέπει να δούμε τι τελικά συμβαίνει μέσα από τα ιδεολογικά πλαίσια της εποχής για να βγάλουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα και να καταλάβουμε γιατί μείναμε πίσω από την Δύση.

Γιατί άραγε αναφέρεται στην Δύση;

Προφανώς, λόγω της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. Γιατί ο πολιτισμός μας τελικά από εκεί προέρχεται, εκεί στην Δύση πήγαιναν και πηγαίνουν ακόμα όλοι να μορφωθούν ή ακόμα για να ζήσουν και δουλέψουν σε πλούσια κράτη δικαίου, άρα το να καταλάβουμε τι υπήρχε πριν από την Αναγέννηση από την οποία προέρχονται, είναι σημαντικό για να βρούμε τις ρίζες του πολιτισμού και τι συνέτεινε σε αυτό. Ταυτόχρονα όμως, γίνεται η έμμεση παραδοχή από τους συντάκτες τέτοιων δηλώσεων, ότι η Ανατολή είναι ουραγός στον πολιτισμό και το ερώτημα είναι, γιατί;

Τί είναι όμως αυτό που αναγεννήθηκε εκεί, που προφανώς για να αναγεννηθεί, είχε κάποτε πεθάνει και πώς αυτό πέθανε;

Αυτό που πέθανε στον Μεσαίωνα είναι η λογική και η ελεύθερη έκφραση, που εμφανίστηκαν με την ελεύθερη φυσιοκρατική τέχνη (σε αντίθεση με την “στρατευμένη” χριστιανικά τέχνη του Βυζαντίου) και με την φιλοσοφία, που είχε μαραζώσει και υποταχθεί στην θεολογία και που αυτές πέθαναν μετά την πλήρη επικράτηση του Χριστιανισμού, την εποχή που ονομάζουμε ως Μεσαίωνα.

Και γιατί η Αναγέννηση έγινε στην Δύση και όχι στην Ανατολή;

Αυτό το έχουμε διερευνήσει από την πλευρά της Δύσης ήδη στην δημοσίευση αυτή και στην ουσία, αυτό πάλι θα δούμε τώρα, αλλά από την πλευρά του Βυζαντίου.

Είναι προφανές λοιπόν ότι η θεώρηση αυτή, αν και εν μέρει έχει κάποια ψήγματα δίκιου, τελικά χωλαίνει και στο παρόν θα εξηγήσουμε γιατί. Έχει δίκιο στο κομμάτι της επικοινωνίας των πολιτισμών της εποχής. Τόσο το Βυζάντιο, οι Άραβες αλλά και οι Δυτικοί, αντάλλασαν με διάφορους τρόπους ιδέες, επιστολές, βιβλία και γνώσεις, όπως είδαμε ήδη στον τομέα της τεχνολογίας. Ενυπήρχε μια συνεχής όσμωση με διακριτά γνωστά επεισόδια, προφανώς και πολλά άγνωστα, στα οποία μέχρι τον 11^ο αιώνα το Βυζάντιο φαινόταν πρωτοπόρο λόγω της συγγένειας της γλώσσας και του πλήθους των αρχαίων ελληνικών κειμένων που είχε, μετά όμως η κατάσταση σταδιακά άλλαξε (Η πρωτοπορία του Βυζαντίου αντιστοιχεί στην τεχνολογία όπως είδαμε στην σχετική δημοσίευση είναι ως προς την Δύση μέχρι την Μέση Εποχή· Μόνο που είδαμε επίσης ότι από τον 8-9^ο αιώνα, οι Άραβες είχαν ήδη την πρωτοπορία που πέρασε απευθείας ή μέσω Βυζαντίου στην Δύση, ώστε στο τέλος πάλι η ορθόδοξη Ανατολή έμεινε ουραγός).

Η ουσία είναι ποιος πολιτισμός από όλους είχε την άνεση, την ευελιξία και το πλέον ανοικτό πνεύμα ή μάλλον το λιγότερο κλειστό από όλους, για να δεχτεί, να ενσωματώσει και να προχωρήσει την γνώση και ποιο άλλοι όχι.

Η μακρά πορεία του Βυζαντίου, δεν σημαίνει και αντίστοιχη πρόοδο στην παιδεία, ή στην εξέλιξη της γνώσης. Δυστυχώς, η παιδεία ήταν γενικά στάσιμη με αρκετά κενά, το ίδιο και η επιστήμη, αλλά και με ελάχιστες ενδιαφέρουσες αναλαμπές που δεν προχώρησαν ιδιαίτερα παρά σε εξαιρέσεις.

Το κείμενο αυτό μπορεί να θεωρηθεί συνέχεια της δημοσίευσης “η Φιλοσοφία στον Μεσαίωνα, γιατί η Αναγέννηση έγινε στην Δύση”. Επίσης αξίζει να διαβάσετε και την σχέση του Βυζαντίου με την τεχνολογία που και εκεί το Βυζάντιο δεν τα πήγε καλά σε σχέση με τους γείτονές του. Δεν θα μιλήσουμε για όλες τις λεπτομέρειές της, θα εστιάσουμε στο ρεύμα αυτό που προσπάθησε να υπερβεί τα εσκαμμένα και που δυνητικά θα μπορούσε να ξεκινήσει μια πραγματική Αναγέννηση και πως και γιατί αυτό το μικρό ρεύμα φимώθηκε, για να έχουμε την εικόνα του πραγματικού προβλήματος που δημιούργησε την αδυναμία για μια πραγματική Αναγέννηση, μέσα στο γενικό πλέγμα της εκπαίδευσης.

Τί είναι η εκπαίδευση;

Για να ξεκαθαρίσουμε τι σημαίνει παιδεία, πρέπει να αναρωτηθούμε ποιός είναι ο σκοπός της εκπαίδευσης, που είναι σημαντική συνιστώσα της σήμερα και τί επιδιώκει η κοινωνία και ο μαθητής από αυτήν:

Ένας καλός και ενεργός πολίτης;

Ένας αυτόνομος και μη εξαρτώμενος άνθρωπος;

Να αποκτήσει ηθική;

Να βρει την ευτυχία;

Να αποκτήσει αυτοεκτίμηση;

Να έχει ένα καλό επάγγελμα;

Να βρει την γνώση και την αλήθεια;

Εγώ θα έλεγα ότι σκοπός της παιδείας είναι επιπλέον, όχι μόνο να μεταφέρει γνώσεις και σκέψεις, διατηρώντας και επεκτείνοντας την υπάρχουσα γνώση, ή έστω να μάθει τον τρόπο που αυτή θα βρεθεί, αλλά τελικά να δημιουργήσει ηθικούς, δραστήριους και σκεπτόμενους ενεργούς πολίτες και ολοκληρωμένους ανθρώπους, προσαρμοσμένους και χρήσιμους στην κοινωνία, που θα αναπτύξουν την κριτική τους ικανότητα και τις γνώσεις τους για την βελτίωση και την εξέλιξή της. **Δεν νοείται κατά τη γνώμη μου πραγματική παιδεία αν δεν υπάρχει συνέχεια και εξέλιξη, αν δεν δίνει ελευθερία στην σκέψη για να υπάρξει αντίλογος και πρόοδος.** Όπου υπάρχει ασφυκτικός έλεγχος, κατευθυνόμενη σκέψη και στασιμότητα δεν μπορεί να υπάρχει σωστή παιδεία. Δείτε και στο παράρτημα κάποιες άλλες γνώμες για τον σκοπό της παιδείας για να σχηματίσετε την δική σας.

Η σχέση του Χριστιανισμού με την παιδεία

Στην ρωμαϊκή εποχή, τότε που εμφανίστηκε ο Χριστιανισμός τον 2^ο αιώνα, υπήρχε ήδη μια καλά δομημένη παιδεία, στηριγμένη σε μεγάλο βαθμό στην αρχαία ελληνορωμαϊκή παράδοση, κυρίως τους Έλληνες και λιγότερο στους Ρωμαίους κλασικούς και αρκετές επίσης σπουδαίες σχολές γνώσης και φιλοσοφίας, πολλές

βιβλιοθήκες αλλά και πολλά βιβλία.

Δεν υπήρχαν διώξεις σχολών ή δασκάλων. Ειδικά η φιλοσοφία έχει μία ιδιαίτερη άνθηση με τους Επικούρειους, τους Στωικούς, τους Κυνικούς και τους Νεοπλατωνικούς, παρ' όλο που όλοι αυτοί "βλέπουν" διαφορετικά τον τρόπο διερεύνησης της αλήθειας, χωρίς η μία σχολή να θέλει να εκμηδενίσει τις άλλες, παρά τις μεταξύ τους διαφορές και διχογνωμίες. Το Βυζάντιο συνέχισε την πορεία αυτή με μια διακριτή διαφορά. Την εισβολή και επιβολή του Χριστιανισμού από το παλάτι, ο οποίος όλες αυτές τις άλλες θεωρήσεις, ήθελε να εκμηδενίσει και τελικά το κατάφερε με τον έναν ή άλλον τρόπο.

Στον αρχικό Χριστιανισμό του 2-3^{ου} αιώνα η παιδεία δεν του κινούσε το ενδιαφέρον· από τότε έχουμε και την ορολογία...κοσμική παιδεία! Στις Ιερές Γραφές δεν υπήρχε κάτι θετικό, αλλά μάλλον απαξιωτικό για αυτήν. Στα Ευαγγέλια συνέχεια προέχει η πίστη έναντι της λογικής και των αποδείξεων, ως "έρευνα" εννοείται μόνο αυτή στις ιερές γραφές των Εβραίων. Πολλές μορφές του Χριστιανισμού, κυρίως οι ρέποντες προς τον μοναχισμό, την θεωρούσαν από άχρηστη έως και λανθασμένη ή και επικίνδυνη. Από την στιγμή που οι χριστιανοί θεωρούσαν ότι είχαν ή γνώριζαν την "Εξ Αποκαλύψεως" και μάλιστα "μοναδική" αλήθεια, δεν ενδιαφερόντουσαν για κάτι άλλο και συχνά λοιδορούσαν τους αρχαίους σοφούς και την "σοφία των εθνών" όπως έλεγαν, διαβάστε και την σχετική δημοσίευση μερικές γνώμες των Πατέρων της Εκκλησίας για τους Έλληνες φιλοσόφους και γενικά την γνώση.

Όταν απέκτησε πολιτικά ερείσματα ο Χριστιανισμός, η παιδεία που αναφέραμε ήδη υπήρχε, την βρήκε δεδομένη και την ανέχτηκε, αφού δεν μπορούσε να την καταργήσει, την στιγμή άλλωστε που η λειτουργία του κράτους και της κοινωνίας ακόμα την απαιτούσε. Η σχέση του όμως με αυτήν ήταν επαμφοτερίζουσα με αποτέλεσμα να έχουμε την εξέλιξη που θα δούμε.

Από την μία έπρεπε να πείσει τον κόσμο και για αυτό, δεν έφθανε μόνο το περίφημο μήνυμα της "αγάπης" όπως έχουμε δει αλλού, αλλά έπρεπε να γίνει προσηλυτισμός ή προπαγάνδα, όπως θα λέγαμε σήμερα. Υπήρξε λοιπόν αρχικά και όσο ήταν μειοψηφία, η ανάγκη απολογητικής για να δείξει στους άλλους, τις "καλές του προθέσεις" και αργότερα να πείσει για την ανωτερότητα της θρησκείας του στους "άλλους". Στο τέλος και όταν εδραιώθηκε από το κράτος πλήρως, να οριοθετήσει την "ορθή πίστη" και να κατακεραυνώσει τους αιρετικούς, αυτούς που όπως είδαμε αποκλίνουν έστω και ελάχιστα από τα

επισήμως παραδεκτά. Υπήρχε επίσης η ανάγκη να αποκτήσει πλούσιους και μορφωμένους οπαδούς που θα συνέχιζαν το έργο αυτό.

Για όλους τους λόγους αυτούς έπρεπε να χρησιμοποιηθεί σωστά ο ελληνικός (και ρωμαϊκός) λόγος, λογοτεχνικές και φιλοσοφικές εκφράσεις, και σχετικές αναφορές σε αρχαίους μύθους και πρακτικές, που ήταν οικείες σε όλους. Από την άλλη αναφέρθηκα ήδη για την γνώμη των Πατέρων της Εκκλησίας για την γνώση και την “θύραθεν” παιδεία. Έτσι άρχισε αυτή η περίεργη σχέση του Χριστιανισμού με την παιδεία, που στην Ανατολή ακόμα συνεχίζεται με κάποιον τρόπο.

Η διαφορούμενη σχέση με την φιλοσοφία

Τον 4^ο αιώνα με την βοήθεια του παλατιού και για πολιτικούς λόγους, ο Χριστιανισμός έγινε επίσημη θρησκεία, και τον 6^ο αιώνα η μόνη και υποχρεωτική. Δεν υπήρχε το υπόβαθρο για να στηριχθεί σοβαρά η “κοσμική” παιδεία και η γνώση στις Γραφές του. Αξίζει εδώ να αναφερθεί η αποτυχημένη προσπάθεια που αποδίδεται στον Απολλινάριο (Εποχή του Ιουλιανού) να δώσει στην Αγία Γραφή κλασικό ποιητικό ύφος.

Τα σημαντικότερα όπλα λοιπόν που χρησιμοποίησε από τους αρχαίους για να εξαπλωθεί και τελικά να επιβληθεί, ήταν ο ελληνικός λόγος, η ρητορική δεινότητα και η φιλοσοφική ορολογία των κλασικών. (Αυτό το σύνολο δηλαδή, του Χριστιανισμού με το επιλεκτικό αυτό **εξωτερικό μόρφωμα της αρχαίας γνώσης**, οι Νεοέλληνες θα το αναφέρουν πολύ αργότερα ως “συνάντηση του Ελληνισμού με τον Χριστιανισμό” ή και “Ελληνοχριστιανισμό”). Έτσι η στάση του Χριστιανισμού για την παιδεία σταδιακά παίρνει κάποια μορφή. Υιοθέτησε φυσικά την ρητορική για να “αποστομώνει” τους αντιπάλους και να πείθει τον αμόρφωτο λαό και από την φιλοσοφία, αποδέχθηκε ότι βόλευε κυρίως σαν ορολογία, για να αναπτύξει και να υπερασπιστεί το νεοσύστατο τριαδικό δόγμα. (Η “Αγία Τριάδα” ως θεός είναι διανοητική “εφεύρεση” και απόφαση του 4^{ου} αιώνα και η Αγία Γραφή δεν έχει από ότι φαίνεται πραγματική σχέση με αυτήν). Χρησιμοποίησε τελικά από την φιλοσοφία κατά βούληση, ό,τι θεωρούσε από αυτήν ότι δεν τον έβλαπτε, που και αυτό ανά εποχές ποικίλει. Κυρίως ο Πλάτων αρχικά, που έχει μερικές ομοιότητες, αλλά επειδή αυτή η ταύτιση δημιουργούσε προβλήματα και αιρέσεις, κατέληξαν στον Αριστοτέλη, που ήταν πιο άκακος για τον Χριστιανισμό και που

έγινε σταδιακά η μοναδική μη χριστιανική αυθεντία στον Μεσαίωνα.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι στο Βυζάντιο και στην μετέπειτα γραμματεία, ο όρος **φιλοσοφία**, έχει μία ευρεία γκάμα ερμηνειών. Η πρώτη και αρχαία έκφραση της που είναι και περίπου και η σημερινή, δεν έχει και μεγάλη σχέση με το πως χρησιμοποιείτο συχνά στο Βυζάντιο, όπου άλλοτε λοιδορείται (όταν αναφέρεται στους Έλληνες φιλοσόφους), κατά διαστήματα εμπλέκεται ή και ταυτίζεται με την θεολογία και στο τέλος του Βυζαντίου ο “φιλόσοφος” είναι ο στοιχειωδώς διαβασμένος.

Τί είναι όμως η φιλοσοφία;

Η βασική λειτουργία της **φιλοσοφίας** όπως ξεκίνησε και όπως την γνωρίζουμε σήμερα, είναι η έρευνα και η αναζήτηση της αλήθειας με λογικές σκέψεις. Είναι η προσπάθεια εξήγησης των πραγμάτων και του κόσμου με την λογική και για τον λόγο αυτό έχει μεγάλη σχέση με την επιστήμη. Φυσικά για να μπορούν να γίνουν σωστές λογικές σκέψεις, πρέπει το πνεύμα να είναι και να αισθάνεται ελεύθερο, όπως περίπου αισθανόντουσαν οι Ίωνες φιλόσοφοι, αλλά αυτό όπως θα διαπιστώσουμε είναι πολύ δύσκολο στην εποχή του Μεσαίωνα και υπάρχουν σκέψεις που απαγορεύονται. Είναι ευνόητο ότι η ανάπτυξη της φιλοσοφίας έχει άμεση σχέση με την παιδεία.

Οι πρώτοι φιλόσοφοι έψαχναν να βρουν τις πρώτες αρχές της φύσης και των πραγμάτων. Από τον Σωκράτη και μετά μπαίνει στο μικροσκόπιο και διερευνάται ο άνθρωπος, η ηθική, οι αρετές και η πολιτική, ενώ από τον Αριστοτέλη αρχίζει να δομείται η επιστήμη. Αντίθετα με τις αναζητήσεις αυτές, ο Χριστιανισμός γνωρίζει όλα αυτά που ψάχνει η φιλοσοφία, και τα γνωρίζει “εξ’ αποκαλύψεως” όπως ισχυρίζεται. Έτσι, δεν είναι δυνατόν να διαβάσει ο χριστιανός φιλοσοφία για να ανοίξει το μυαλό του για να αναρωτηθεί ή και για να ερευνήσει. **Διαβάσει μόνο για να χρησιμοποιήσει την ορολογία της, τα σχήματα της, να μελετήσει την φιλολογική επεξεργασία των κειμένων της, για χρήση της θρησκείας του, αφού το πως και το γιατί δημιουργήθηκαν όλα, το “ξέρει” ήδη καλά.** Από τις αναρίθμητες ιδέες των αρχαίων, όσες μεν είναι φιλικές ή συμβατές ή αδιάφορες με τα πιστεύω του Χριστιανισμού και κατ’ επέκταση του Βυζαντίου, τις χρησιμοποιεί και επιχειρηματολογεί για αυτές. Αν δεν είναι συμβατές, τις σχολιάζει σκωπτικά με τα “επιχειρήματα” της “εξ αποκαλύψεως σοφίας”, σαν αρχαίες ή ειδωλολατρικές πλάνες, οι οποίες δεν έχουν πλέον καμία αξία. Πολλές από αυτές ειδικά της μελέτης των πρώτων αρχών που δεν είναι

καθόλου αρεστές, λοιδороούνται ή αγνοούνται και έτσι τα κείμενα των Προσωκρατικών χάθηκαν.

Οι γνώσεις των αρχαίων σοφών, ακόμα και αυτές που διδασκόντουσαν, οι συγκεκριμένα επιλεγμένες, ονομάστηκαν “θύραθεν”, δηλαδή στην ουσία “ξένες”. Δεν είχαν πλέον καμία ιδεολογική συγγένεια με αυτές, κάτι που μας βάζει σε σκέψεις όταν ακούμε για “ελληνικότητα” στο Βυζάντιο.

Οι σύγχρονοι χριστιανοί απολογητές για να δείξουν την “καλή” σχέση του Χριστιανισμού και του Βυζαντίου με την παιδεία και την φιλοσοφία, φέρνουν σαν στοιχείο το κείμενο του Βασιλείου Καισαρείας, στην *Ομιλία προς τους νέους*. Μολονότι και εκεί ακόμα η πρόταση χρήσης της αρχαίας γνώσης είναι ιδιαίτερα επιλεκτική και συγκεκριμένη με τα νέα ηθικά κριτήρια, υπήρχαν και άλλες πιο ξεκάθαρες γνώμες, τόσο του ίδιου όσο και άλλων Πατέρων της Εκκλησίας και φυσικά όλοι αυτοί επηρέασαν και την γνώμη της Εκκλησίας αλλά και την αντίστοιχη ιδεολογία του Βυζαντίου. Διαβάστε στην σχετική δημοσίευση κάποιες γνώμες χριστιανών Πατέρων που οι απολογητές δεν χρησιμοποιούν, για την γνώση και την παιδεία. Εκεί θα καταλάβετε γιατί τόση απαξίωση στις αρχαίες ιδέες και πόσο αυτό τελικά επηρέασε το Βυζάντιο και την παιδεία του.

Αυτή λοιπόν είναι η σούμα της γνώμης του ίδιου του Χριστιανισμού και θα δούμε πως αυτή επηρέασε την ίδια την βυζαντινή παιδεία και σε επόμενη πιθανή δημοσίευση πως συνεχίστηκε η παιδεία των ελληνόφωνων, όταν αυτή (η βυζαντινή) εξέλιπε επί Οθωμανοκρατίας.

Γιατί έχει σημασία η γνώμη του Χριστιανισμού; Γιατί ήταν η κυριότερη συνιστώσα του καλούμενου “βυζαντινού πολιτισμού”. Γιατί το βυζαντινό κράτος αφού ενίσχυσε αρχικά και γιγάντωσε την Εκκλησία, έγινε μετά την εικονομαχία έρμαιο των διαθέσεών της.

Στην δημοσίευση “η Ορθοδοξία και η άλλη άποψη”, όπως και στο προοίμιο, στο κείμενο από τον *Νομοκανόνα*, είδαμε ότι η επίσημη Εκκλησία δεν ανέχεται καμία απολύτως παρέκκλιση από τους τρόπους σκέψης και έκφρασης που η ίδια θεωρεί σωστούς από τα δόγματά της, καμία άλλη άποψη έστω και λίγο αποκλίνουσα. Κάθε παρέκκλιση, κάθε ακόμα και ελαφρώς διαφορετική άποψη σε σχέση με τις θεωρίες της, χαρακτηρίζεται αμέσως αίρεση και πατάσσεται με το καλό ή το άγριο. Το “καλό” είναι ο αφορισμός, που στην καλύτερη περίπτωση σήμαινε κοινωνικό αποκλεισμό. Το “άγριο” το κανονίζει φυσικά η πολιτεία, με την οποία

πάντα προσπαθεί να ελέγχει ή να είναι τόσο δεμένη (καλή ώρα), ώστε να περνάνε οι απόψεις της. Αυτό το “άγριο” περιλαμβάνει εκείνη την εποχή: δήμευση περιουσίας, φυλάκιση, τιμωρία με ακρωτηριασμό, τύφλωση ή και θάνατο στην πυρά, αν δεν απαρνηθεί ο “αιρετικός” όπως καλείται τις απόψεις του και τις “στρεβλές” σκέψεις του, και φυσικά κάψιμο των “μαγικών” βιβλίων.

Το βασικό πρόβλημα ήταν ότι οι παρεκκλίσεις αυτές για την Εκκλησία, προέρχονται σχεδόν πάντα από την αρχαία φιλοσοφική γνώση και τους επηρεασμούς της, γιατί είναι η μόνη που θέτει ερωτήματα και προσπαθεί να δώσει λογικές απαντήσεις. Έτσι η ουσία είναι ότι ο επίσημος Χριστιανισμός επηρεάστηκε μόνο εξωτερικά και μάλλον επιδερμικά από κάποια επιλεκτικά κομμάτια του Ελληνισμού, αφού οι ιδέες τους στην πραγματικότητα δεν έχουν καμία συγγένεια στην ουσία τους. Και κάθε επιπλέον επίδραση, όταν αυτή συνέβαινε, οδηγούσε σε αίρεση και καταστολή. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: Πώς λοιπόν με ελεγχόμενη σκέψη που επιβλήθηκε σε όλη την κοινωνία, μπορούμε να έχουμε σωστή παιδεία;

Επειδή λοιπόν ο Χριστιανισμός ήταν καθοριστικός για την ιδεολογία του Βυζαντίου ως προς την παιδεία, δεν έχει νόημα να αναφερθούμε στους εθνικούς φιλοσόφους και επιστήμονες που ήταν η συνέχεια και το τέλος της Ύστερης Αρχαιότητας, αφού η δράση τους μέχρι και τον 6^ο αιώνα σταδιακά έσβησε στο σκοτάδι του Μεσαίωνα και της νέας θρησκείας. Θα ασχοληθούμε όμως με τις επιρροές που αυτοί έδωσαν αργότερα.

Δομή και στοιχεία του εκπαιδευτικού συστήματος

Αρχικά θα πρέπει να έχουμε μια περιληπτική εικόνα της εξέλιξης του Βυζαντίου γιατί είχε τρεις διακριτές φάσεις που έχουν μεγάλες διαφορές. Διαβάστε το σχετικό κεφάλαιο (A1) από την δημοσίευση περί της τεχνολογίας και του Βυζαντίου για να μην επαναλαμβάνομαι.

Τυπικά η εκπαίδευση στο Βυζάντιο ακολουθούσε την μορφή της αρχαίας εκπαίδευσης όπως την ξέρουμε στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, και θα

παρακολουθήσουμε αναλυτικότερα παρακάτω την εξέλιξή της καθώς και ειδικότερα της ανώτερης εκπαίδευσης.

Υπήρχε λοιπόν η στοιχειώδης εκπαίδευση που απευθυνόταν σε παιδιά 6-9 ετών που λεγόταν συχνά και “εγκύκλιος” ή “προπαίδεια”, που αναφέρεται στα στοιχειώδη γράμματα. Η βάση πάνω στην οποία γινόταν η εκπαίδευση (η λογοτεχνία, η ιστορία, η γεωγραφία ακόμα και η αστρονομία) ήταν ο Όμηρος και με βάση αυτόν, μάθαιναν ανάγνωση, γραφή, γεωγραφία, ιστορία, στοιχειώδη γραμματική, απλές πράξεις αριθμητικής, τραγούδια και γυμναστική που μάθαιναν οι μαθητές σε διδασκαλεία ή σε παιδαγωγεία. Οι μαθητές σαν μοναδικό εφόδιο είχαν το πινακίδιο τους, αλειμμένο με κερί για να γράφουν και να διαβάζουν αυτά που έγραψαν, που ενίοτε το κρεμούσαν σαν τσάντα στον ώμο τους. Στον χώρο του σχολείου υπήρχε και αβάκιον για την βοήθεια στην αριθμητική και τα καλαμάρια, οι θήκες που περιείχαν τις γραφίδες για να γράφουν και να σβήνουν στο κερί.

Στην Πρωτοβυζαντινή Εποχή όμως έχουμε την εμπλοκή της Εκκλησίας στην εκπαίδευση και αυτή πλέον γινόταν σε παράσπιτα εκκλησιών ή και σε μονές. Η δε Σύνοδος της Χαλκηδόνας όριζε ότι τα στοιχειώδη γράμματα πρέπει να γίνονται από κληρικούς.

Από τον 4-5^ο αιώνα και μετά λοιπόν, η βάση της στοιχειώδους εκπαίδευσης με την επίδραση της Εκκλησίας, έγινε το *Ψαλτήρι* και κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, όπως και επιλεγμένα αποσπάσματα από την Βίβλο. Προστέθηκαν τα θρησκευτικά, ατόνησε η γυμναστική λόγω της κακής σχέσης του Χριστιανισμού με το σώμα, ειδικά το γυμνό, και τα τραγούδια τέλος έγιναν “ωδική”. Έτσι η στοιχειώδης εκπαίδευση πήρε και το όνομα τα “Ιερά Γράμματα”. **Αυτή ήταν ίσως και η μοναδική πραγματική εκπαίδευση για τους περισσότερους Βυζαντινούς που δεν θα ασχοληθούν περαιτέρω με τα γράμματα.** Η εκπαίδευση δεν ήταν αυστηρά καθορισμένου χρόνου, ούτε υποχρεωτική και ήταν στην ουσία ιδιωτική (οι μισθοί των δασκάλων ήταν ιδιαίτερα χαμηλοί και μπορεί η πληρωμή τους να γινόταν και σε είδος, είχαν όμως και “τυχερά”). Δεν ρυθμιζόταν με κάποιο νόμο, για αυτό η ορολογία για αυτήν όπως θα διαπιστώσετε είναι ορισμένη με τα σημερινά και τα προηγούμενα κριτήρια. Ο Μιχαήλ Εφέσιος σύγχρονος του Ιταλού, στα *Σχόλια στον Αριστοτέλη*, παραπονιέται για την μη ύπαρξη νομοθεσίας στο Βυζάντιο σχετικά με την εκπαίδευση και αγωγή των παιδιών, με αποτέλεσμα ο καθείς να ανατρέφει τα παιδιά του όπως νομίζει, κάτι που για αυτόν δεν ήταν ικανοποιητικό. Υπήρχε πάντως έντονο φαινόμενο

αναλφαβητισμού που όσο προχωράμε στον Μεσαίωνα αυτό μεγαλώνει. Να σημειώσουμε ότι δεν αναφέρεται πουθενά σχολείο που να φοιτούν κορίτσια και κατά τα φαινόμενα μόνο κάποιοι ελάχιστοι εύποροι ασχολήθηκαν να μορφώσουν τις νεανίδες τους, με ιδιαίτερους δασκάλους στο σπίτι.

Για όσους πάντως ήθελαν να ασχοληθούν περισσότερο οι ίδιοι ή τα αρσενικά παιδιά τους, υπήρχαν καλύτερα ιδιωτικά σχολεία, αυτά που θα λέγαμε σήμερα Μέσης αλλά και Ανώτερης Εκπαίδευσης και που αναφέρεται και αυτή συχνά σαν “εγκύκλιος παιδεία” αλλά και “θύραθεν παιδεία”. Αυτή γινόταν στα “σχολεία των γραμματικών”, που είχαν πιο τυποποιημένο πρόγραμμα ήδη από την ελληνιστική εποχή. Από τον 4^ο έως τον 6^ο αιώνα έχουμε τα ονόματα 146 γραμματικών που ήσαν διεσπαρμένοι σε πολλές πόλεις της Ανατολής. Εδώ δεν υπάρχει ο υποχρεωτικά τόσο έντονος χριστιανικός παράγων και εδώ μελετώνται γενικά οι ποιητές και ειδικά ο Όμηρος και τα Έπη και οι ιστορικοί της αρχαιότητας, αλλά μπαίνουν και θρησκευτικά κείμενα όπως τα έργα του Γρηγορίου του Θεολόγου, και η εκκλησιαστική ιστορία. Σε αυτά, ο μαθητής αρχικά διδάσκεται το trivium (τρεις δρόμοι) που αναφέρεται στην γραμματική (σαφώς πιο ολοκληρωμένη που περιελάμβανε το συντακτικό, την σχεδίαση κειμένου και ενίοτε ταχυγραφία), ρητορική (Δημοσθένης, Λυσίας, Ισοκράτης και Λιβάνιος) και “φιλοσοφία” (λογική, ηθική, δογματική, μεταφυσική αλλά και άλλα μαθήματα όπως μαθηματικά, γεωγραφία και ζωολογία) ή κατά άλλους την ποιητική και στους προχωρημένους το Quadrivium (τετρακτίς) που περιελάμβανε την αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία και μουσική. Μην εντυπωσιάζεστε από τους τίτλους αυτούς, στην πραγματικότητα δεν ξέρουμε ακριβώς πέρα από τους τίτλους το βάθος και τις λεπτομέρειες των σπουδών στο Βυζάντιο και δεν ξέρουμε την διαμόρφωση της στην διάρκεια της τεράστιας Βυζαντινής Εποχής, ούτε αν ήταν κοινή παντού. Για παράδειγμα στο μάθημα της αστρονομίας, το μόνο που προφανώς μπορούσαν να διδαχθούν οι νέοι ήταν τα ονόματα των αστερισμών, του ζωδιακού και ίσως μάθημα Γεωγραφίας ή Κοσμογραφίας με τις γνώσεις της εποχής που ήταν ατελείς αν σκεφτεί κανείς την μεγάλη διάδοση και επίδραση που είχε το έργο του Κοσμά του Ινδικοπλεύστη, ενώ στην ανώτερη εκπαίδευση, έχουμε σε κάποιες χρονικές περιόδους και μελέτη των αρχαίων αστρονόμων όπως του Πτολεμαίου ή των Αράβων από τους οποίους πάλι εισήχθη το μάθημα.

Το μόνο για το οποίο μπορούμε να είμαστε σίγουροι, είναι ότι μπήκαν θέματα, κείμενα και λογικές του χριστιανισμού και προφανώς βγήκαν αντίστοιχα θέματα που παρέπεμπαν στην προηγούμενη θρησκεία και μπορούμε να φανταστούμε πόσο

επηρέασε αυτό για παράδειγμα στην μάθηση της μουσικής με την οποία γενικά το Βυζάντιο δεν είχε τόσο καλή σχέση. Αυτή ονομαζόταν πλέον Ωδική και αναφερόταν σε ψαλμούς από το ψαλτήρι, για να μπορούν να ψάλλουν στην εκκλησία. Φυσικά υπήρχαν και αντίστοιχα εκκλησιαστικά σχολεία τα οποία απευθυνόντουσαν σε όσους θα ασχολούντο με το επάγγελμα του ιερέα ή του επισκόπου, αλλά κατά κανόνα η φοίτηση εκεί ήταν κυρίως εκκλησιαστική. Επίσης κατά διαστήματα είχαμε και ίδρυση κάποιων σχολείων από αυτοκράτορες όπως ο Αλέξιος Α΄ στο ορφανοτροφείο για τα ορφανά και τα άπορα.

Εδώ αξίζει να γίνουν δύο παρεκβάσεις.

Η Γλώσσα του Βυζαντίου και η “ελληνικότητά” του

Στην Ανατολή κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα και φυσικά όλα τα σχολεία και οι σχολές της περιοχής δίδασκαν τα Ελληνικά, όπως στην Ρώμη και την Δύση τα Λατινικά. Φυσικά υπήρχαν και άλλες γλώσσες σημαντικές όπως τα Συριακά, τα Αρμενικά και τα Κοπτικά. Σε κάποια σχολεία όπως των γραμματικών και συμβολαιογράφων και σε κάποιες σχολές ειδικά στις νομικές, υπήρχε λατινική ορολογία για μεγάλο διάστημα, που σημαίνει ότι και τα Λατινικά διδασκόντουσαν με κάποιο τρόπο. Σε κρατικό επίπεδο η ελληνική έγινε επίσημη γλώσσα σταδιακά μετά τον 7^ο αι. αν και ακόμα υπήρχαν τμήματα νόμων ή ορολογία διατηρημένα στην Λατινική.

Εδώ θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ποια ήταν η πραγματική σχέση του Βυζαντίου με την ελληνική γλώσσα. Το Βυζάντιο ήταν μια πολυεθνική αυτοκρατορία και το κάθε έθνος είχε τη γλώσσα του. Η Ελληνική ομιλείται εκτός από τις ελληνικές πόλεις και στην ελληνική ύπαιθρο που ήταν η μητρική τους γλώσσα και σε κάποια μεγάλα αστικά κέντρα της Ανατολής. Στις περιοχές γύρω από ελληνόφωνα αστικά κέντρα υπήρχαν περιοχές δίγλωσσες που ήξεραν και ομιλούσαν Ελληνικά μαζί με την τοπική τους γλώσσα, φυσικά υπήρχαν και μεγάλα κομμάτια της επαρχίας που δεν ήξεραν Ελληνικά. Η σχέση αυτού του συνόλου με την Ελληνική ήταν απλά αναγκαστική, δεν τους έδενε με την γλώσσα η “εθνικιστική συγγένεια” που είχε ως πούμε στην Αρχαία Ελλάδα, δεν ήταν η επίσημη γλώσσα όπως την φανταζόμαστε σήμερα, ήταν απλά η “διεθνής” γλώσσα που καθιερώθηκε για αυτόν τον λόγο ως επίσημη στην πρωτεύουσα και σε αυτήν που γραφόταν από τον 8^ο αι. οι νόμοι. Δεν υπήρχε καν νομοθεσία για αυτήν.

Η επιλογή τους ανάμεσα στην γλώσσα και την θρησκεία ήταν ξεκάθαρα υπέρ της δεύτερης. Για παράδειγμα, όταν ήρθε η ευκαιρία για εξαγωγή κουλτούρας, αντί να προτιμήσουν να διαδώσουν την γλώσσα τους στους όμορους (βαρβαρικούς) λαούς που είχαν θαμπωθεί από τον βυζαντινό πλούτο και δύναμη και ήθελαν να μετέχουν σε ένα βαθμό αυτού του “πολιτισμού”, προτίμησαν την διάδοση του Χριστιανισμού, με παράλληλη δημιουργία αλφαβήτων και μεταφράσεων των ευαγγελίων στις γλώσσες των λαών αυτών (Τομπντσε, 130 & 185). Αυτό είναι εξόφθαλμο ειδικά στους Σέρβους και Βούλγαρους, γιατί ένα μέρος τους είχε ήδη εξελληνιστεί γλωσσικά. Έτσι προωθούσαν μεν την θρησκεία, άλλα όχι την αρχαία γνώση από την οποία τους απέκοψαν.

Η χρήση της γλώσσας δεν έδινε καμία ελληνική εθνική συνείδηση, γιατί οι βυζαντινοί λαοί, με την επιβεβλημένη χριστιανική θρησκεία, δεν είχαν καμία ιδεολογική ή άλλη σχέση συνέχειας με τους αρχαίους Έλληνες, αφού δεν είχαν με αυτούς ούτε ίδια θρησκεία, ούτε ήθη, ούτε αντίστοιχες πολιτικές πρακτικές. Η αρχαία ελληνική κοινωνία ήταν μια κοινωνία ενεργών ελεύθερων πολιτών με μότο των φιλοσόφων το “γνώθι σάυτόν” και το “Αιέν αριστεύειν”, που διατηρήθηκε στην Ρωμαϊκή Περίοδο, αλλά οι άνθρωποι αυτοί σταδιακά στην Πρωτοβυζαντινή Περίοδο και ακόμα νωρίτερα στην Αυτοκρατορική, μετατράπηκαν σε δούλους, αρχικά του αυτοκράτορα και μετά του κάθε δυνατού, τελικά στην Ύστερη Εποχή δουλοπάροικοι- το μότο των πνευματικών τους ήταν “να είναι ταπεινοί” για να πάνε στην “βασιλεία των Ουρανών”, παρασυρόντουσαν δε εύκολα από καλόγερους. Η περιστασιακή χρήση του όρου Έλληνες από ελάχιστους και αυτούς λόγιους, προς το τέλος της αυτοκρατορίας είναι η εξαίρεση -επιβεβαίωση αυτού του κανόνα, που περιελάμβανε όλον τον λαό. Είναι δε η χρήση μιας ορολογίας για ιδεολογικούς λόγους, που απευθύνεται κυρίως προς τους έξω για να δείξει μια πνευματική διαφορά που νόμιζαν ότι είχαν. Σε προηγούμενη ανάρτηση είδαμε πως χρησιμοποιόταν ο όρος “Έλληνες” από τους πατέρες της Εκκλησίας και φυσικά αυτό επηρέασε σημαντικά το Βυζάντιο.

(κλικ για μεγέθυνση)

Η δημοτικότητα της εκπαίδευσης

Αναφέρεται στα σχετικά κείμενα συχνά, ότι όλοι οι “Έλληνες” στο Βυζάντιο ήξεραν και διάβαζαν από μικροί τον Όμηρο και αναφέρουν ως παράδειγμα την Άννα την Κομνηνή ή τον Ψελλό του 11^{ου} αιώνα και τον ανεψιό του Συνέσιου του 5^{ου} αιώνα. Μόνο που τα παραδείγματα αυτά αναφέρονται σε συγκεκριμένους λόγιους, που μεγάλωσαν σε περιβάλλον λογίων και φυσικά δεν είναι αντιπροσωπευτικό του μέσου Βυζαντινού, ούτε καν του πλούσιου.

Ο Όμηρος ήταν στην στοιχειώδη εκπαίδευση στην ρωμαϊκή ακόμα εποχή, αλλά επί Βυζαντίου αντικαταστάθηκε από το ψαλτήρι. Προφανώς, θα υπήρχαν εξαιρέσεις σε δασκάλους και ανά εποχές, δεν ήταν όμως ο κανόνας. Η δε παιδεία μέχρι και τον 4-6^ο αιώνα, δεν είχε σχέση με την παιδεία από τον 7^ο αιώνα και μετά. Αυτό συνέβαινε γιατί κόπηκε η οικονομική αυτονομία των πόλεων, ενώ μέχρι τότε υπήρχε και σχετική τοπική αυτοδιοίκηση και οικονομική ευμάρεια και η παιδεία ήταν μάλλον απαραίτητη ακόμα για την δημιουργία πολιτών σε αυτές τις πόλεις, κάτι που άλλαξε με τον Ιουστινιανό. Καταργούνται οι τοπικές βουλές και την εξουσία πλέον στις πόλεις την έχει ο έπαρχος ή ο διοικητής και φυσικά ο επίσκοπος (κάθε πόλη αρχικά είχε και επίσκοπο). Αυτοί κατά κανόνα ήσαν ξένοι ως προς τον πληθυσμό και μέσα από αυτούς γίνεται και η διακίνηση των χρημάτων που θα δαπανηθούν με αποφάσεις του αυτοκράτορα πλέον, για τοπικά έργα ή της φορολογίας προς τον αυτοκράτορα. Δεν έχουμε πλέον πολίτες, δεν έχουμε βουλευτές ή προύχοντες, αλλά υπηκόους ενός μακρινού μονάρχη, δεν είναι απαραίτητο, ίσως ούτε καν χρήσιμο, να είναι ιδιαίτερα μορφωμένοι ακόμα και ως αξιωματούχοι.

Παράδειγμα είναι δύο αυτοκράτορες που ήταν και οι ίδιοι αποδεδειγμένα αγράμματοι, όπως ο Ιουστίνος Α (518-527) θεός του Ιουστινιανού) και ο Μιχαήλ Τραυλός (820-829).

Φυσικά, για την επάνδρωση του κρατικού και εκκλησιαστικού μηχανισμού υπήρχε ανάγκη μορφωμένων που να μπορούν να μιλήσουν όμορφα και με σαφήνεια σε κόσμο ή σε ειδικούς, να γράψουν επιστολές, νόμους, καλογραμμένους λόγους ή κηρύγματα, να κάνουν λογικούς συλλογισμούς ή να αντιμετωπίσουν κάποια πολύπλοκα προβλήματα, αυτό όμως πάλι δεν αναφέρεται στον μέσο Βυζαντινό υπηκόο αλλά σε λίγους.

Προϊόντος του χρόνου λοιπόν η γενική παιδεία φθίνει, για να φθάσουμε στην Ύστερη Περίοδο να είναι σε τραγική κατάσταση, δεδομένου ότι ο πληθυσμός σε όλη την επαρχία σταδιακά ήταν ή γεωργοί, ή κολλήγοι, ή στρατιώτες, ή μοναχοί: αλλά ακόμα και στην πρωτεύουσα που υπήρχαν κάποιοι έμποροι και πραματευτάδες (μια στοιχειώδης μεσαία τάξη), πάλι υπήρχε μεγάλη πτώση στο επίπεδο της μέσης εκπαίδευσης και της παιδείας, σε σημείο που ο λίγο διαβασμένος ακόμα, να αναφέρεται με θαυμασμό σαν “φιλόσοφος”, και αυτό είναι άσχετο με την ποσότητα την ποιότητα και τα ονόματα πραγματικών λογίων που έχουμε από την εποχή εκείνη.

Το μεγάλο ποσοστό λοιπόν του λαού ήσαν μάλλον αγράμματοι, και όταν μιλάμε για ανώτερη εκπαίδευση μιλάμε τελικά για λίγους. Μιλάμε κυρίως για αυτούς που ήταν λόγω οικογένειας ή παράδοσης, ή φιλοδοξούσαν να γίνουν, αξιωματούχοι του καθεστώτος ή της Εκκλησίας, ή να βρίσκονται κοντά ή μέσα στις αυλές τέτοιων ή κάποιου άλλου “δυνατού”.

Η ανώτερη εκπαίδευση

Ύστερη Αρχαιότητα ή Πρωτοβυζαντινή Περίοδος

Η Μέση-Ανώτερη Εκπαίδευση ήταν δύο ειδών. Η επίσημη κρατική εκπαίδευση που περιελάμβανε τα γνωστά μεγάλα ιδρύματα κατά κανόνα ιδιωτικά και θα ασχοληθούμε περισσότερο, και κάποιες σχολές που ξεχώριζαν ή γινόταν από κάποιους ιδιωτικούς δασκάλους, καθώς και κάποιες σχολές επαγγελματικής κατεύθυνσης για συμβολαιογράφους, συνηγόρους ή επιστολογράφους. Τα όρια για το τι είναι μέση και τι ανώτερη εκπαίδευση, για το αν υπάρχει σχολή με πολλούς δασκάλους ή ενός, από ότι καταλαβαίνετε ήταν σχετικά, από την στιγμή που δεν υπήρχε νομοθεσία που να κάνει τον διαχωρισμό και όποιος διαχωρισμός είναι δική μας διάκριση. Τα μαθήματα ήταν τα ίδια που αναφέραμε αλλά σε μεγαλύτερη ανάλυση συν κάτι επιπλέον κατά καιρούς και αν ξεχώριζε κάτι, ξεχώριζε από την φήμη του σχολείου ή την φήμη των δασκάλων. Έχουμε όμως και δύο εξειδικεύσεις κατά διαστήματα, σχολές για την νομική και την ιατρική. Από πλευράς νομοθεσίας τα μόνα που θα βρούμε, είναι κάποια τυχαία γενικά θέματα κυρίως της συντεχνίας των δασκάλων ή καθηγητών ή της δημιουργίας συγκεκριμένων σχολών και τι θα περιλαμβάνουν όχι από ύλη αλλά από δασκάλους.

Στην Πρώιμη Βυζαντινή Εποχή υπήρχαν ήδη σε λειτουργία από την Ελληνιστική Εποχή σχολές ανώτερης εκπαίδευσης, γνωστές σε όλον τον κόσμο και δημόσιες βιβλιοθήκες και μία καινούργια που ιδρύεται στην Κωνσταντινούπολη. Όταν λέμε σχολές να μην έχουμε πάντα υπόψη μας μία συγκεκριμένη δομή ή κτίριο, αλλά συνέχεια δασκάλων μαθητών.

Σχολές

Την πρωτοκαθεδρία έχει η **Φιλοσοφική Ακαδημία της Αθήνας** (από τον 5^ο αιώνα διδάσκεται και η Νομική), μια ιδιωτική σχολή, για την οποία πολλοί ισχυρίζονται ότι είναι η ίδια η ιδρυμένη από τον Πλάτωνα που συνέχιζε την εκπαιδευτική της δράση για μία χιλιετία με κάποια μικρά διαλείμματα, μέχρι που έκλεισε οριστικά με διαταγή του αυτοκράτορα τον 6^ο αιώνα (529κ.ε.) γιατί ελεγχόταν από εθνικούς. Δεν έχει νόημα να αναφερθεί η σειρά των μορφών της, αφού η δράση τους ήταν τελικά ανεπιθύμητη όσο και αν μπόλιασαν την μετέπειτα

διανόηση και σίγουρα είναι ειρωνικό η δραστηριότητα της να θεωρείται στα θετικά του Βυζαντίου, το οποίο έκανε τα πάντα για να σιγήσει η αρχαία αυτή ανεξάρτητη φωνή. Το κλείσιμο της Ακαδημίας το έκανε ο Ιουστινιανός λίγο μετά την αυστηρή του νομοθεσία για την κατάργηση της αρχαίας θρησκείας.

Ο Ιουστινιανός εκτός από την Ακαδημία, αποφάσισε να διώξει όλους τους μη ορθόδοξους και να διαλύσει την αρχαία θρησκεία με αυστηρότατα διατάγματα επί ποινή θανάτου, με τον υποχρεωτικό νηπιοβαπτισμό, με το βάπτισμα ολόκληρων πληθυσμών με το ζόρι (Ιωάννης της Εφέσου), την καταστροφή των ιερών ναών της αρχαίας θρησκείας, αλλά και απηνείς διωγμούς, καταδόσεις, δημεύσεις περιουσιών, θανατώσεις, εκτελέσεις και βασανιστήρια. Εκτός όμως από τους εθνικούς έκανε σκληρούς διωγμούς και κατά των Ιουδαίων, των μοντανιστών, μανιχαίων και Σαμαρειτών. Από τους τελευταίους σκότωσε 20 χιλιάδες και τα γυναικόπαιδα τα πούλησε - χριστιανικά φυσικά και με "αγάπη"-, σαν δούλους!

Αυτό που έχει σημασία είναι ότι ο Ιουστινιανός, άγιος για την Εκκλησία και η ευνοημένη από την στάση του Εκκλησία, κατέστρεψαν σχεδόν τελείως την αρχαία λατρεία, αλλά το σπουδαιότερο εμφανίστηκε και επιβλήθηκε ένα είδος φασισμού, δηλαδή διανοητικής και πνευματικής επιβολής της Εκκλησίας και αντίστοιχα την φίμωση κάθε άλλης γνώμης και άποψης. Αυτό είναι προφανές ότι επηρέαζε από εδώ και πέρα την εκπαίδευση, την φιλοσοφία και την επιστήμη, γιατί δεν θα έχουν εύκολα την δυνατότητα της ελεύθερης έκφρασης και αυτό αποδείχθηκε στην εξέλιξη τους παρά τις κάποιες εξαιρέσεις.

Εδώ είναι το διάταγμα του Ιουστινιανού για τον υποχρεωτικό νηπιοβαπτισμό και την καταστολή με την βία κάθε άλλης θεώρησης ή θρησκείας.

Η **φιλοσοφική της Αλεξάνδρειας** (διδασκόταν επίσης η Ιατρική) με ιδιαίτερες μορφές εθνικών κυρίως νεοπλατωνιστών δασκάλων συνεχίζοντας μια λαμπρή παράδοση επτά αιώνων από την εποχή του Πτολεμαίου. Επηρεάστηκε φυσικά από τα έκτροπα που θα δούμε πάρα κάτω, την εποχή της Υπατίας και από τον 5^ο αιώνα και μετά, μετατράπηκε σταδιακά σε χριστιανική-θεολογική υποστηρίζοντας την αλληγορία των Γραφών, οι δε εθνικοί φιλόσοφοι βρισκόμενοι στην ουσία σε

διωγμό, σίγησαν σταδιακά και η σχολή έπεσε σε ύφεση. Σίγησε οριστικά τον 7^ο αιώνα λόγω καταστροφών και της εισβολής των Αράβων, θα καταλάβουμε την εξέλιξή της λίγο πάρα κάτω με αναφορά στην Βιβλιοθήκη.

Αυτό που είναι θολό με αυτήν είναι κατά πόσον η έννοια “σχολή” στην προκειμένη περίπτωση και ειδικά μετά τον 4^ο αιώνα, όπου έχουμε καταγεγραμμένο τον τελευταίο διευθυντή του Μουσείου (ο Θέων, πατέρας της Υπατίας), αναφέρεται σε συγκεκριμένο κτίριο-δομή, ή αναφερόμαστε σε σειρά φιλοσόφων-μαθητών. (Η Υπατία, για παράδειγμα, έκανε μαθήματα και διαλέξεις στο σπίτι της), δεδομένου ότι παράλληλα από τον 3^ο ή 4^ο αιώνα, φαίνεται να υπάρχει και μία ατύπως ορισμένη θεολογική σχολή, που επίσης δεν έχει συγκεκριμένη έδρα και δομή, και η εξέλιξη ή η μεταξύ τους εμπλοκή επίσης είναι άγνωστη.

Αν πρέπει να ξεχωρίσουμε εδώ κάποιον που διακρίθηκε σε αυτή τη μετάλλαξη, είναι ο **Ιωάννης ο Φιλόπονος** (6^{ος} αιώνας) με σημαντικές μελέτες πάνω στον Αριστοτέλη. Αφού τέλειωσε 8 πραγματείες και σχολιασμούς στο έργο του Αριστοτέλη, προσχώρησε στον Χριστιανισμό και προσπάθησε να συγκεράσει τον αριστοτελισμό με τον Χριστιανισμό με ένα χαμένο πλέον έργο και κατέληξε στο τέλος μονοφυσίτης. Για τον λόγο αυτόν καταδικάστηκε από την Εκκλησία και τα έργα του έπεσαν σε σχετική αφάνεια, αξιοποιήθηκαν όμως ιδιαίτερα από τους Άραβες όπως είδαμε και στην δημοσίευση για την τεχνολογία, και ειδικά για την μελέτη του αστρολάβου.

Η **νομική σχολή της Βηρυτού** η σπουδαιότερη ίσως την εποχή της στο είδος της, δημιουργήθηκε τον 3^ο αιώνα που καταστράφηκε από σεισμό τον 6^ο αιώνα (551 κ.ε.). Αξίζει να αναφερθεί διάταξη στον Θεοδοσιανό Κώδικα (XIII, 9, 1), για την ευπρεπή παρουσία των μαθητών της και την απαγόρευση να κυκλοφορούν στα θέατρα, τον ιππόδρομο και άλλα “κακόφημα” μέρη. Μετά τον σεισμό λέγεται ότι μεταφέρθηκε στην Σιδώνα, όμως η αίγλη της κατέπεσε και μετά από έναν αιώνα η περιοχή καταλείφθηκε από τους Άραβες.

Η **φιλοσοφικορητορική σχολή της Γάζας**. Δημιουργήθηκε αμέσως μετά τον βίαιο εκχριστιανισμό της από τον Όσιο Πορφύριο στα μέσα του 5^{ου} αιώνα και επανδρώθηκε κυρίως από χριστιανούς λόγιους, που αναλώθηκαν με απαντήσεις στις νεοπλατωνικές απόψεις. Οι ελάχιστοι Γαζέοι που φοίτησαν εκεί και που δεν ήταν χριστιανοί όπως ο Ισίδωρος, έφυγαν σύντομα για την Αθήνα, αφού το κλίμα

πλέον δεν ήταν ευνοϊκό. Μετά από ενάμιση αιώνα (635κ.ε.) καταλείφθηκε από τους Άραβες.

Η **Θεολογική σχολή της Αντιόχειας** που ήταν υπέρ της κατά λέξη ερμηνείας των Γραφών που σταδιακά μετατράπηκε σε Νεστοριανή. Δεν ξέρουμε αν η σχολή ήταν στην Αντιόχεια της Συρίας ή στην Έδεσσα, ή αν στην Έδεσσα ήταν συνέχεια της. Η σχολή έκλεισε το 489 (επί Ζήνωνα) με αυτοκρατορική διαταγή ως κέντρο αιρετικών (Lindberg, 233) (άρα ως τότε ίσως υπήρχε συγκεκριμένη δομή) και θα δούμε τι έγινε με αυτήν στην ενότητα “ο ρόλος της Συρίας”.

Οι σχολές της Ρώμης. Στην Ρώμη υπήρχε μία νομική σχολή και πολλές σχολές ρητορικής που η δράση τους είναι λατινόφωνη και δεν επηρεάζει την Ανατολή αυτή την περίοδο, αλλά τους μετέπειτα Λατίνους λόγιους και κληρικούς.

Οι σχολές αυτές επηρεάστηκαν έντονα από την ύφεση του θεσμού της πόλης με την οικονομική και θρησκευτική πολιτική του Ιουστινιανού και για άλλους λόγους. Το βασικό στοιχείο είναι ότι οι πόλεις πλέον δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα, αλλά και διάθεση, για να στηρίζουν τέτοιες σχολές και ήδη πριν από την κατάληξη τους από την εισβολή των Αράβων οι περισσότερες, βρίσκονταν σε τροχιά καθόδου. **Όλη αυτή η δραστηριότητα της ποικιλίας των σχολών, μολονότι ανήκει στην Πρωτοβυζαντινή Περίοδο, είναι πρακτικά η συνέχεια και το κλείσιμο της Ύστερης Αρχαιότητας και της τελευταίας φάσης της Ρωμαϊκής Εποχής, που σβήνουν οριστικά μαζί της.**

Αρχαίες βιβλιοθήκες

Από πλευράς βιβλιοθηκών υπήρχε η ξακουστή **βιβλιοθήκη στην Αλεξάνδρεια** με 200 έως 700 χιλιάδες κυλίνδρους, η μεγαλύτερη της αρχαιότητας και η πλέον οργανωμένη. Το πρώτο πραγματικό ινστιτούτο έρευνας όπως αναφέρθηκε και στην δημοσίευση της τεχνολογίας, με παράρτημα στο Σεράπειο.

Για να καταλάβουμε την σημασία που είχε η βιβλιοθήκη για τους Αλεξανδρινούς: Εκτός από την οργανωμένη συλλογή βιβλίων από άλλες βιβλιοθήκες, ο Πτολεμαίος Β΄ θέσπισε έναν νόμο υποχρεωτικής κατάσχεσης των βιβλίων από περαστικά πλοία, στα οποία για αντάλλαγμα τους έδιναν αντίγραφο του βιβλίου που κατασχέθηκε. Η βιβλιοθήκη δεν ήταν μόνο αποθήκη γνώσεως και ερευνητικό κέντρο, στην εποχή του Καλλίμαχου δημιούργησε το *Separium*, ένα παράρτημα εφοδιασμένο με 42800 βιβλία, ανοικτή για το κοινό! Που δείχνει και το μέγεθος

της παιδείας των Αλεξανδρινών και ίσως και των υπολοίπων ελληνιστικών περιοχών.

Η τύχη της χάθηκε μέσα σε καταστροφές και τις έριδες μεταξύ χριστιανών, εθνικών και Εβραίων (που βασικά υποκινούσαν οι χριστιανοί ως νέοι ζηλωτές αφού μέχρι να εμφανιστούν, οι εθνικοί και οι Εβραίοι με μία εξαίρεση πριν από 3 αιώνες, είχαν σχετικά καλή γειτονία). Θα ασχοληθούμε λίγο, γιατί έχει ενδιαφέρον για την εξέλιξη της γνώσης και την νέα ιδεολογία που εισβάλλει αυτήν την περίοδο, αφού δούμε την γνώμη του Ιωάννη του Χρυσόστομου για τα βιβλία της Βιβλιοθήκης, όχι τα ελληνικά, αλλά ακόμα περισσότερο τα εβραϊκά, που επίσης υπήρχαν σε αυτή, για να καταλάβουμε πως και με τι φανατιζόντουσαν οι χριστιανοί εκείνη την εποχή.

ς'. Καὶ ἵνα μάθητε, ὅτι οὐχ ἀγιάζει τὸν τόπον τὰ βιβλία, ἀλλὰ βέβηλον ποιεῖ τῶν συνιόντων ἢ προαίρεσις, (...) καὶ ἀπέθετο εἰς τὸ τοῦ **Σεράπιδος** ἱερόν· καὶ γὰρ ἦν Ἕλληνας ὁ ἀνὴρ· καὶ μέχρι νῦν ἐκεῖ τῶν προφητῶν αἱ ἐρμηνευθεῖσαι βίβλοι μένουσι. Τί οὖν, ἅγιος ἔσται τοῦ Σεράπιδος ὁ ναὸς διὰ τὰ βιβλία; Μὴ γένοιτο! ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν ἔχει τὴν οἰκείαν ἀγιότητα, τῷ τόπῳ δὲ οὐ μεταδίδωσι, **διὰ τὴν τῶν συνιόντων ἐκεῖ μιανίαν**. [...] 48.852 **ἀλλὰ δαίμονες οἰκοῦσι τὸν τόπον**. Καὶ τοῦτο οὐ περὶ τῆς ἐνταῦθα λέγω συναγωγῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Δάφνῃ· πονηρότερον γὰρ ἐκεῖ τὸ βάραθρον, ὃ δὴ καλοῦσι Ματρώνης. Καὶ γὰρ πολλοὺς ἤκουσα τῶν πιστῶν ἀναβαίνειν ἐκεῖ, καὶ παρακαθεύδειν τῷ τόπῳ. **Ἀλλὰ μὴ γένοιτό ποτε τούτους πιστοὺς προσειπεῖν**. Ἐμοὶ καὶ τὸ Ματρώνης καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερόν ὁμοίως ἔστι βέβηλον. **Εἰ δέ τις μου τόλμαν καταγινώσκει, πάλιν ἐγὼ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ καταγνώσομαι μανίαν**.

Λόγοι κατὰ Ἰουδαίων [σελ. 7 (Α, στ')].

Η Βιβλιοθήκη βρισκόταν στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας, ένα παραλιακό κτιριακό συγκρότημα, που η τύχη του είναι ασαφής, καθώς και στο Σεράπειο όπως αναφέρθηκε, στο οποίο υπήρχε παράρτημά της. Σύμφωνα με τις αναφορές έχει πυρποληθεί για διάφορες αιτίες, τουλάχιστον τέσσερις φορές· το 48 π.κ.ε. από τον Ιούλιο Καίσαρα, το 272 κ.ε. από τον Αυρηλιανό, το 391 από τον Θεοδόσιο και το 641 από τον Ομάρ Α` με την άλωση από τους Άραβες. Παρ' όλα αυτά δεν ξέρουμε πότε έγινε η πραγματική ή ολοκληρωτική καταστροφή της γνώσης που περιείχε, ο δε ο Θέων ο Αλεξανδρεύς (335-405), πατέρας της Υπατίας, φέρεται να είναι ο τελευταίος διευθυντής του (Σούδα λήμμα Θέων) και ίσως τότε είναι και η

τελευταία σχετική αναφορά και τότε να έγινε και η μεγάλη καταστροφή. Είναι η ίδια εποχή που γίνεται η καταστροφή του Σεραπείου.

Αυτό που γνωρίζουμε σίγουρα είναι το 391 κ.ε. οι χριστιανοί μετά από σχετικά έκτροπα και διαμάχες (από αγάπη φυσικά) με τους εθνικούς και με την συμπαράσταση του πατριάρχη Θεόφιλου, πολιορκούν και καταλαμβάνουν τον ναό του Σεραπείου και τον καταστρέφουν ακολουθώντας το διάταγμα του Θεοδοσίου (του 391 κ.ε.) για την καταστροφή των αρχαίων ναών. Εδώ δεν ξέρουμε τι βιβλία είχε. Άλλοι λένε ότι εκεί ήταν η βιβλιοθήκη και τότε έγινε η οριστική καταστροφή, άλλοι ότι ήταν παράρτημα της, άλλοι ότι μεταφέρθηκαν εκεί τα βιβλία, όταν αυτή καταστράφηκε, άλλοι ότι ήταν άδεια από βιβλία. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος (344-407) δηλαδή την ίδια εποχή όπως είδαμε, συμφωνεί ότι **εκεί ήταν τα βιβλία** και οι "κατάρεις" που δίνει πάρα πάνω με την στοχοποίησή του, αφού "**τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ καταγνώσομαι μανίαν**" για όποιον δεν συμφωνεί μαζί του, βλέπουμε ότι έπιασαν τόπο από το χριστεπώνυμο πλήθος.

Μερικά χρόνια αργότερα τα έκτροπα συνεχίζονται, πολλοί εθνικοί φεύγουν από την πόλη όπως ο γραμματικός Αμμώνιος (δάσκαλος του Σωκράτη Σχολαστικού) και ο επίσης γραμματικός Ελλάδιος που κατέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη. Η κορύφωση του διωγμού των εθνικών στην πόλη, ήταν η ειδεχθής σφαγή, ο διαμελισμός και το κάψιμο της φιλοσόφου Υπατίας (415 κ.ε.) από το χριστιανικό πλήθος. Τα έκτροπα γινόντουσαν με την υποκίνηση των αμόρφωτων καλόγερων που ήταν πάρα πολλοί στην Αίγυπτο, και της Εκκλησίας, ειδικά του (αγίου για την Εκκλησία) Κύριλλου Αλεξανδρείας (συμφωνεί σε αυτό και ο Σούδας στο λήμμα Υπατία), ανεπιού του Θεόφιλου, που ήθελε να κυριαρχήσει ιδεολογικά στην 2^η πνευματική πόλη της εποχής και τα κατάφερε και φυσικά είχαν την αμέριστη ανοχή ακόμα και ενθάρρυνση από το παλάτι και τον Χρυσόστομο, αφού με εκβιασμούς και χρηματισμούς, δεν έγιναν τελικά έρευνες για την στυγερή δολοφονία και οι δολοφόνοι παρέμειναν ατιμώρητοι.

Ο Κύριλλος και η επίσημη Εκκλησία της Αλεξανδρείας φυσικά, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα κατάφεραν να διώξουν τους νοβατιανούς, να διώξουν τους εβραίους, να φιμώσουν τους εθνικούς και να επιτεθούν στους νεστοριανούς με αιματηρές επίσης συγκρούσεις.

Έτσι η Αλεξάνδρεια έγινε τελείως χριστιανική, η φιλοσοφία πλέον μετατράπηκε σε

χριστιανική θεολογία και οι μη εθνικοί ή όχι τόσο πιστοί φιλόσοφοι, σταδιακά σίγησαν. Ένα γνωστό παράδειγμα είναι ο φιλόσοφος Συνέσιος ο Κυρηναίος (373-414/5κ.ε.) ποιητής, φιλόσοφος, αστρονόμος, αγαπημένος μαθητής της Υπατίας αν και εθνικός, λόγω της πολυμαθείας του και επειδή ήταν λαοπρόβλητος στην Πτολεμαΐδα (της Λιβύης) οι χριστιανοί τον έβαλαν επίσκοπο σε αυτήν. Ο ίδιος ως νεοπλατωνιστής πίστευε την προϋπαρξη των ψυχών, την αιωνιότητα του σύμπαντος, και απέρριπτε την ανάσταση των νεκρών. Τελικά ο Θεόφιλος Αλεξανδρείας τον έπεισε να γίνει επίσκοπος, διατηρώντας τις απόψεις του(!), **φτάνει να μην τις κοινοποιεί σε κανέναν!** (Δανέζης, 161).

Η πορεία της Αλεξάνδρειας με τόσο φανατισμό που μαζεύτηκε εκεί, ήταν προδιαγεγραμμένη. Αφού σίγησαν ή εξαλείφθηκαν οι εθνικοί και διώχθηκαν οι Εβραίοι, οι χριστιανοί άρχισαν να μαλώνουν μεταξύ τους, ρέποντας συνέχεια στον μονοφυσιτισμό και τελικά σε αντιβυζαντινή δράση και κατέληξε ένα συνεχές πεδίο θεολογικών διαμαχών και προβλημάτων, και τελικά, εύκολη λεία για τους Άραβες.

Άλλες βιβλιοθήκες:

Αντιοχείας που καταστράφηκε από τους χριστιανούς, τον 4^ο αιώνα με **την πρώτη επίσημη και δημόσια καύση βιβλίων**, από αυτόν που αντικατέστησε τον Ιουλιανό, τον αυτοκράτορα Ιουβιανό.

Περγάμου Δεν υπάρχει καμία αναφορά για την τύχη της, με τις ανασκαφές σήμερα

έχουν βρεθεί τα ερείπια γύρω από έναν ναό της Αθηνάς. Αυτό που ξέρουμε είναι ότι 200 χιλιάδες βιβλία της, είχαν ήδη μεταφερθεί ή αντιγραφεί στην Αλεξάνδρεια από την εποχή του Μάρκου Αντωνίου.

Κέλσου (Εφέσου) καταστράφηκε το 262 κ.ε. από φωτιά αγνώστου αιτίας. Η πρόσοψη έχει αναστηλωθεί και είναι επισκέψιμη.

Του Τιμγκάντ Αλγερία που κατελήφθη τον 5^ο αιώνα από τους Βανδάλους.

Άλλες γνωστές δημόσιες βιβλιοθήκες που έχουν χαθεί τα ίχνη, είναι αρκετές βιβλιοθήκες της Αθήνας (Πανταίου, Αδριανού, της Ακαδημίας), Θεσσαλονίκης, Αλικαρνασσοῦ, Ρόδου. Δυρραχίου, στην Παλαιστίνη και της Κω. Στα Ασκληπιεία υπήρχαν επίσης ιατρικές βιβλιοθήκες γνωστές είναι της Κνίδου, Επιδαύρου, Περγάμου και Κω για τις οποίες επίσης δεν υπάρχουν πληροφορίες πέρα από τις υποψίες μας.

Στην Ρώμη υπήρχαν 28 δημόσιες βιβλιοθήκες, αλλά τον 5^ο αιώνα λειτουργεί μόνο μία, του Τραϊανού και φυσικά χάθηκε για το Βυζάντιο τον 6^ο αιώνα (Στάϊκος, 114).

Ήδη από τον 4^ο αιώνα, ο Αιμιλιανός Μαρκελλίνος, γράφει ότι “οι βιβλιοθήκες στην Ρώμη είναι στο εξής κλειστές σαν τάφοι”.

Γενικά οι αρχαίες βιβλιοθήκες ακολούθησαν και αυτές την πορεία των αρχαίων σχολών και έσβησαν ή καταστράφηκαν μέσα στην Πρωτοβυζαντινή Περίοδο. Τον ρόλο των βιβλιοθηκών πλέον θα τον αναλάβουν τα μοναστήρια, με ότι σημαίνει αυτό για το τι συγγράμματα θα διατηρηθούν και τι θα χαθούν.

Βιβλία

Ας μιλήσουμε όμως και λίγο για τα βιβλία.

Στο Βυζάντιο υπήρχε ιδιαίτερα έντονη λογοκρισία. Όπως ήδη αναφέρθηκε ο Χριστιανισμός δεν ανέχεται διαφορετικές γνώμες σε σχέση με τα πιστεύω του και όποιο κείμενο δεν εκπλήρωνε αυτήν την συνθήκη εθεωρείτο διαβολικό ή αιρετικό. Ακόμα και τα εκατοντάδες κείμενα της χριστιανικής γραμματείας που δεν μπόηκαν στον κανόνα της Αγίας Γραφής, ονομάστηκαν “απόκρυφα”. Είναι προφανές ότι δεν μπορούσε κάποιος να αφήσει τον εαυτό του ελεύθερο και να γράψει κατά βούληση, αν αυτό δεν ήταν αρεστό, ή ακόμα και να κατέχει ένα τέτοιο μη αρεστό βιβλίο.

Ο κανόνας για όλα τα αιρετικά ή όσα αποφάσιζε η Εκκλησία ότι δεν πρέπει να κυκλοφορούν, ήταν **το δημόσιο κάψιμό τους** και η **τιμωρία του κατόχου**. Έτσι, κήηκαν εκτός από τα απόκρυφα, από τα οποία έχουμε λίγα σχετικά αποσπάσματα, τα κείμενα του Κέλσου, του Πορφύριου, όλη η εικονομαχική φιλολογία, όλη η αιρετική φιλολογία και αναρίθμητων άλλων αντιπάλων του χριστιανισμού, ή ακόμα και όσων θεωρήθηκαν αργότερα αιρετικοί. Έτσι καταστράφηκε και το έργο του Λέοντος του Φιλοσόφου που θα δούμε και πάρα κάτω και μεγάλο μέρος του έργου του Ιωάννη Ιταλού και του Πλήθωνος του Γεμιστού. Τα βιβλία αυτά αναφέρονται όλα ως “μαγικά”. Ο Φώτιος γράφει (*Νομοκανών*), ότι οι μαθηματικοί αν δεν έκαιγαν τα βιβλία τους και δεν ασπάζονταν δημόσια τον Χριστιανισμό, διώχνονταν από τις πόλεις τους. Ας δούμε ένα απόσπασμα:

*Τὰ κατὰ χριστιανῶν Πορφυρίου καὶ ἄλλων συγγράμματα **καίεσθωσαν**, καὶ τὰ Νεστωρίου, καὶ ὅσα μὴ συμφωνεῖ ταῖς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Ἐφέσῳ συνόδοις, καὶ Κυρίλλῳ τῷ Ἀλεξανδρείας, ὧν οὐκ ἔξεστι παρεξιέναι τὴν πίστιν. Οἱ δὲ τὰ λεχθέντα βιβλία ἔχοντες καὶ ἀναγιγνώσκοντες ἐσχάτως **τιμωροῦνται**. Οἱ **μαθηματικοὶ** μὴ **καίοντες** ἐπὶ τῶν ἐπισκόπων τὰς βίβλους αὐτῶν καὶ τῇ ὀρθοδοξίᾳ προσιόντες, πάσης **ἀπωθονται** πόλεως· ευρισκόμενοι δὲ ἐν ταῖς πόλεσι **δεπορτατεύονται**... Τα γραφέντα Νεστορίῳ κατὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου **οὐκ ἔξεστιν ἔχειν, ἢ ἀναγιγνώσκειν, ἢ μεταγράφειν, ἀλλὰ καίονται**· καὶ ἐν τῷ ζητεῖν περὶ πίστεως, οὐ δεῖ αὐτῶν **μεμνήσθαι**, οὔτε δὲ αὐτὰ ἐν οἰωδῆποτε ἰδίῳ τόπῳ **δέχεσθαι**· ὁ δὲ παραβαίνων τὸν νόμον **δημεύεται**....*

Νομοκανών IB, σελ, 266

Η λογοκρισία και η αντίθεση των “ορθόδοξων” χριστιανών προς τους αιρετικούς αλλά και η δυσανεξία με την μη θρησκευτική γνώση, μαζί με το κόστος απόκτησης που θα δούμε ότι ανεβαίνει, ήταν ανασταλτικοί λόγοι για την διακίνηση και την κυκλοφορία βιβλίων, σε αντίθεση με την προηγούμενη εποχή. Τα βιβλία πλέον τα έχουν λίγοι.

Τα βιβλία γραφόντουσαν σε πάπυρο αρχικά που ήταν φθηνός, αλλά αργότερα λόγω έλλειψης του παπύρου, σε περγαμηνή που ήταν ακριβή. Από τον πρώτο αιώνα δεν έχουμε κώδικες (τυλιγμένα ρολά), αλλά κανονική μορφή βιβλίου όπως τα ξέρουμε και σήμερα, φυσικά γραμμένα στο χέρι, από ειδικευμένους αντιγραφείς ή μη, μια διαδικασία πάντως επίμονη και δύσκολη και το αντίγραφο φυσικά δεν ήταν

σίγουρα πιστό, ενίοτε λογοκριμένο κατά τη βούληση του αντιγραφέα. Επίσης φαίνονται να ήταν ιδιαίτερα ακριβά. Η μοναδική πληροφορία που έχουμε είναι από τον 6^ο αιώνα για κάποιον που ήθελε να αγοράσει την Καινή Διαθήκη, έδωσε το αντίστοιχο ποσό δύο μηνών εργασίας ενός εργάτη!

Στις αρχές του 9^{ου} αιώνα εμφανίζεται και καθιερώνεται η μικρογράμματη γραφή, μειώνοντας τον συνολικό αριθμό σελίδων, αφού καταλάμβανε λιγότερο χώρο, ήταν πιο γρήγορη και το διάβασμα πιο εύκολο. Από τον 11^ο αιώνα, έχουμε και την εμφάνιση του χαρτιού που ήταν πολύ φθηνότερο και που ήδη κατασκευαζόταν από τους Άραβες. Ονομαζόταν βαμβύκινον, από την πόλη της Βαμβύκης από όπου γινόταν η εισαγωγή του. Στο Βυζάντιο δεν έγινε ποτέ η κατασκευή του σε αντίθεση με την Δύση που επεκτάθηκε ιδιαίτερα. Λίγο πριν σβήσει το Βυζάντιο, ξεκινάει και η τυπογραφία στην Δύση, κάτι που έκανε το βιβλίο ακόμα φθηνότερο και με εύκολη διάδοση, μια διαδικασία με την οποία το Βυζάντιο επίσης δεν είχε σχέση.

Ο ρόλος των μοναστηριών στην διατήρηση της γνώσης

Σήμερα ακούμε συχνά και φανταζόμαστε ότι οι καλόγεροι καθόντουσαν με τις ώρες και αντέγραφαν την αρχαία γνώση και έτσι την διατήρησαν. Αυτό είναι αναληθές. Μόνο το γεγονός ότι αυτά που διασώθηκαν είναι ελάχιστα στο σύνολο (υπολογίζεται διασώθηκαν το 2-10% του συνόλου της αρχαίας γραμματείας) και μάλιστα ειδικά επιλεγμένα, κάτι λέει.

Οι πρώτοι μοναχοί στην Πρωτοβυζαντινή Περίοδο ήταν τελείως αρνητικοί στα βιβλία και την γνώση. Αφού τα μοναστήρια εδραιώθηκαν και άρχισαν να πλουτίζουν, άρχισαν να αποκτούν και βιβλία ως αποτέλεσμα δωρεών ιδιωτών. Έτσι εμπλέκονται τα μοναστήρια στην διατήρηση κάποιων βιβλίων.

Αν και υπήρχαν λοιπόν “βιβλιοθήκες” στα μοναστήρια, κατά κανόνα περιελάμβαναν εκκλησιαστικά κείμενα όπως και ό,τι άλλο έτυχε. Τα βιβλία αποθηκευόντουσαν εκεί και διατηρήθηκαν όσα διατηρήθηκαν, λόγω του ότι κάπου απλά υπήρχαν αποθηκευμένα, χωρίς μετακινήσεις και αλλαγές. Δεν υπήρχαν ειδικά ράφια ή συγκεκριμένη οργάνωση· γινόταν συνήθως απλή συσσώρευση-αποθήκευση σε απλά ερμάρια ή και άτακτα. Δεν υπήρχε κάποιος υπεύθυνος που φρόντιζε την συλλογή ή που έψαχνε να την εμπλουτίσει, δεν υπήρχε κάποιος να κάνει

οργανωμένα αντιγραφές στα παλαιά κείμενα. Ο υπεύθυνος βιβλιοφύλαξ, όπου υπήρχε και αυτός, έπρεπε να τα φυλάει ασφαλή και καθαρά και να καταγράφει αυτά που δανείζονταν οι μοναχοί, που φυσικά ήταν χριστιανικά κείμενα. Δεν γινόντουσαν οργανωμένες ανταλλαγές και αντιγραφές, δεν ήταν για δημόσια χρήση, δεν υπήρχε κατάλογος των βιβλίων. Είναι προφανές ότι από τα βιβλία των αρχαίων αυτά που τους ερχόντουσαν και διατηρήθηκαν επί το πλείστον, ήταν κυρίως αυτά που χρησιμοποιούντο και στην εκπαίδευση των σχολίων.

Τα βιβλία έφθαναν εκεί από δωρεές όπως είδαμε, συνήθως από κληρονομίες θανόντων. Στην περίπτωση που ο ίδιος ο κτήτορας είχε ήδη δική του βιβλιοθήκη την ενσωμάτωνε σε αυτό και εκεί ίσως η οργάνωση ήταν καλύτερη. Δεν γινόντουσαν κατά κανόνα αντιγραφές των αρχαίων κειμένων και δεν τους απασχολούσε και ιδιαίτερα. Μάλιστα σε εποχές που υπήρχε έλλειψη περγαμηνών, αυτά τα παλιά και αιρετικά κείμενα, ήταν το βολικό αποκούμπι τους· έξυναν παλιά ελληνικά κείμενα για να γράψουν σε αυτά εκκλησιαστικούς ύμνους και όταν επίσης εμφανιζόταν κάποιος περίεργος περιηγητής συνήθως Άραβας ή Δυτικός που αναζητούσε αρχαία κείμενα, μια καλή πηγή εισοδήματος. **Χαρακτηριστικό είναι ότι όλοι οι κυνηγοί χειρογράφων της Δύσης που πήγαν στο Βυζάντιο να αγοράσουν αρχαία κείμενα, είχαν βρει και φέρει εκεί παλαιόγραφα** και όχι αντίγραφα και η ποσότητα ήταν τεράστια, περισσότεροι από χίλιοι κώδικες (Στάϊκος 180-2).

Φυσικά υπήρχαν και κάποιες εξαιρέσεις. Ο μόνος που ασχολήθηκε σοβαρά με την αντιγραφή ήταν ο Θεόδωρος Στουδίτης τον 9^ο αιώνα, που στην προσπάθεια του να μεταρρυθμίσει το μοναστικό κίνημα, οργάνωσε σχολή αντιγραφής στην Μονή Στουδίου, που ανάλαβε όλο το αντιγραφικό έργο της πρωτεύουσας και αυτό επεκτάθηκε και σε κάποια λίγα μοναστικά κέντρα που έλεγχε αυτή η μονή. Άλλα μοναστήρια με σημαντική βιβλιοθήκη, όχι όμως με οργανωμένο αντιγραφικό κέντρο, ήταν του Σινά και της Μονής Ακοιμήτων (ιδρυμένη από Σύρους) στην Κωνσταντινούπολη.

Κωνσταντινούπολη

Επειδή η πραγματική βυζαντινή εποχή, όπως και ο Μεσαίωνας ξεκινούν μετά τον Ιουστινιανό, όταν μιλάμε για ανώτερη εκπαίδευση στο Βυζάντιο, εννοούμε το τι ακριβώς γινόταν στην Κωνσταντινούπολη που απέμεινε σταδιακά στην Μέση Βυζαντινή Περίοδο, το μόνο κέντρο που μπορούσε να στηρίξει τέτοιο εγχείρημα

και όχι συνέχεια όπως θα δούμε, και όσο υπήρχαν και δίνονταν σχετικά κονδύλια από το παλάτι για αυτό.

Μην ξεχνάμε ότι στο Βυζάντιο από τον Ιουστινιανό και μετά, σταδιακά εντείνεται ένας υδροκεφαλισμός, μια συνεχής απομύζηση όλων των περιφερειακών πόρων της αυτοκρατορίας προς όφελος της πρωτεύουσας και του αυτοκράτορα, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Η ίδια η πνευματική δράση γίνεται πλέον εκεί γύρω από αυτόν. Στην ουσία λοιπόν όταν μιλάμε για (ανώτερη) παιδεία και για την εξέλιξη των γραμμάτων μετά τον 6^ο αιώνα, **μιλάμε κατά κύριον λόγο, για λόγιους περί τον αυτοκράτορα**. Με την δημιουργία των ορθόδοξων κρατών που προήλθαν από την διάλυση του Βυζαντίου επί Ενετοκρατίας θα έχουμε και κάποια άλλα κέντρα όπως την Τραπεζούντα και την Νίκαια πάλι γύρω από τους αυτοκράτορες. Στο έσχατο τέλος εμφανίστηκε ο Μυστράς σαν κέντρο γραμμάτων, λόγω μιας συγκεκριμένης μορφής (του Πλήθωνος του Γεμιστού) που ήταν και αιρετικός για την Εκκλησία.

Τον 4^ο αιώνα δημιουργήθηκε από τον Κωνσταντίνο Β` (αυτός που έκλεισε τους αρχαίους ναούς) μία κρατική σχολή με τον τίτλο "**Μέγα Διδασκαλείον**", που στεγάστηκε στο Καπιτώλιο και επίσης την αυτοκρατορική βιβλιοθήκη. Ο Ιουλιανός ξέρουμε ότι ενδιαφέρθηκε για την εκπαίδευση, αφού απαγόρευσε στους χριστιανούς να διδάσκουν την αρχαία γραμματεία και έφτιαξε και μια βιβλιοθήκη, αλλά δεν έχουμε ιδέα για την τύχη και την διάρκεια της συγκεκριμένης σχολής αλλά και της βιβλιοθήκης. Πάντως επί Θεοδοσίου Β' το 425, με την φροντίδα του δημάρχου Κύρου Πανοπολίτη και της Αθηναίας, όψιμα βαπτισθείσας συζύγου του αυτοκράτορα Ευδοκίας (και πιθανόν κρυφο-εθνικής, αφού κατηγορήθηκε για σχέση με τον Κύρο Πανοπολίτη που επίσης κατηγορήθηκε ως κρυφο-εθνικός), έχουμε την δημιουργία μιας νέας τέτοιας σχολής που λέγεται "**Auditorium**" (που σήμερα το ονομάζουν με τον νεολογισμό "Πανδιδακτήριον") και καθορίζονται με νόμο (14.9.3), ο αριθμός και οι μισθοί των καθηγητών...

- 3 στην λατινική ρητορική,
- 10 στην λατινική γραμματική,
- 10 στην ελληνική γραμματική,
- 5 ρήτορες - σοφιστές,
- 2 στο δίκαιο,
- 1 στην φιλοσοφία.

Ο νόμος είναι φυσικά στα Λατινικά και πιθανόν σαν γλώσσα εκπαίδευσης στο σχολείο αυτό να κυριαρχεί ή Λατινική. Το χαρακτηριστικό του νόμου είναι ότι η φιλοσοφία δείχνει αναιμική και η αναλογία δείχνει ήδη κάτι από την ιδεολογία της εκπαίδευσης. Αυτό άραγε αντικατέστησε το Διδασκαλείον; Είχε ήδη ξεπέσει και κλείσει; Άγνωστο· ο Ostrogorsky μιλάει για αναδιοργάνωση (Ostrogorsky, A117), δεν ξέρω που το στηρίζει, αφού δεν αναφέρεται κάτι στον σχετικό νόμο. Επίσης δεν ξέρουμε την τύχη του Auditorium μετά από τον 6^ο αιώνα, και την εποχή του Ιουστινιανού κατά την οποία δημιουργήθηκε Νομική Σχολή, η τύχη της οποίας επίσης χάνεται.

Στην εποχή του Ηρακλείου (610-641) ο Στέφανος Αλεξανδρεύς ανέλαβε ως “οικουμενικός διδάσκαλος” δηλαδή επίσημος από το κράτος. Ανέλαβε ταυτόχρονα να αναδιοργανώσει την σχολή αυτή ή μία καινούργια; Άγνωστο. Η έλλειψη σχετικών αναφορών μας δείχνει κάτι για την ιδεολογία των τότε λόγιων ή ακόμα για το ενδιαφέρον του ίδιου του Βυζαντίου. Με τις συνεχείς ανακατατάξεις, τις αλλαγές, την εναλλασσόμενη ιδεολογία του κράτους ως προς την εικονομαχία, τον αυτοκράτορα κ.λπ., μπορούμε να θεωρήσουμε ότι άλλοτε λειτουργούσε μια επίσημη σχολή και άλλοτε έκλεινε ή μάραζε. Για παράδειγμα, αργότερα το 729 ο Λέων ο Γ' έκλεισε τις δημόσιες σχολές εκτός των νομικών, γιατί διευθυνόντουσαν από μοναχούς και ήταν κέντρα αντίδρασης στην πολιτική του και όλον τον 8^ο αιώνα, δεν φαίνεται να υπάρχει σχολή στην Κωνσταντινούπολη. Στο Παράρτημα Β υπάρχει πίνακας που συγκεντρώνει όλο αυτό το άνοιξε-κλείσε της σχολής.

Εδώ, να σημειώσουμε ότι δεν έχουμε ιδέα και για την τύχη της αυτοκρατορικής βιβλιοθήκης, η οποία μετά τον 5^ο αιώνα δεν αναφέρεται ξανά. Ξέρουμε όμως ότι υπήρχαν αρκετές ιδιωτικές βιβλιοθήκες και επίσης αναφέρεται μία δύο φορές μια βιβλιοθήκη για χρήση του παλατιού. Να σημειώσουμε, ότι αυτή την περίοδο από τον 4^ο έως και τον 9^ο αιώνα, η λέξη “Έλληνας” ήταν ιδιαίτερα απαξιωτική (Toynbee, 213) και γενικά η σκοτεινή περίοδος από τον 5^ο έως και τον 9^ο αιώνα μπορεί να θεωρηθεί η χειρότερη για την παιδεία.

Αυτό που ξέρουμε σίγουρα είναι ότι έχουμε μια πραγματικά νέα αναφορά τον 9^ο αιώνα που μας δείχνει ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχε τίποτα σχετικό. Είναι η δημιουργία ενός είδους σχολείου στην Μαγναύρα με τον Λέοντα τον Φιλόσοφο που μέχρι τότε δούλευε ιδιωτικά και είχε και ιδιωτική βιβλιοθήκη και μάλιστα με αρχαίους συγγραφείς. Αυτό έγινε κατά τύχη **και το ακόλουθο περιστατικό**

δείχνει ποια ηγεσία εκείνη την εποχή αναζητούσε διακαώς την γνώση και ποια σύρθηκε για να την κρατήσει: Ο χαλίφης της Βαγδάτης όταν συνέλαβε σε μια διένεξη έναν αιχμάλωτο (στην πραγματικότητα αποστάτη), έμαθε ότι είναι μαθητής ενός φημισμένου σοφού αστρονόμου στην Κωνσταντινούπολη του Λέοντος. Προσκάλεσε λοιπόν αυτόν τον Λέοντα στα μέρη του, υποσχόμενος του πλούτη και αυτό όταν μαθεύτηκε από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο, (βασ. 829-842) (που προφανώς είχε πλήρη άγνοια της ύπαρξης του ξακουστού αυτού και σοφού αστρονόμου), κάλεσε τον Λέοντα στο ανάκτορο της Μαγναύρας για να διδάξει εκεί και τον προμήθευσε με ότι είχε ανάγκη, ακόμα και με μαθητές! Αυτό δεν κράτησε πολύ γιατί μετά τον έκανε μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (Χρονικόν, 806.23). Λίγο αργότερα όταν αυτοκράτωρ ήταν ο Μιχαήλ ο Γ', ο καίσαρας Βάρδας (816-866) θεός του Μιχαήλ, ανέλαβε να κάνει μια πραγματική επίσημη σχολή με την διεύθυνση πάλι του Λέοντα (η σχολή έγινε στην περίοδο 844-861). Ο Λέων ήταν μια ιδιαίτερη μορφή, του αποδίδονται πολλά, αλλά ξέρουμε στην πραγματικότητα ελάχιστα για αυτόν, γιατί μετά τον θάνατό του **τα βιβλία του παραδόθηκαν στην πυρά** από τους ορθόδοξους, επειδή ήταν...εικονομάχος.

Η Εκκλησία βάζει θεσμικό πόδι στο κράτος

Στην Εισαγωγή (αναφέρεται ίσως και ως Επαναγωγή) (τέλος 9^{ου} αιώνα) που είναι συλλογή νόμων δημοσίου δικαίου, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα παρέκκλιση της μέχρι τότε κατάστασης, που ονομάζεται και θεωρία των “δύο εξουσιών”. Σύμφωνα με αυτήν υπάρχει μια περίεργη δυαρχία. Ο Πατριάρχης και ο Αυτοκράτορας είναι οι δύο αρχηγοί της Αυτοκρατορίας ο κάθε ένας με διακριτά όρια (Τρωιανός, 174). Ο Πατριάρχης είναι αυτός που ως εικόνα του Ιησού **“προσδίδει στην αλήθεια, με τα έργα και τις πράξεις του, το βαθύτερο νόημά της και μόνο σε αυτόν ανήκει το δικαίωμα της ερμηνείας της”** (Τατάκης 105). Η Επαναγωγή σύμφωνα με τον Β. Τατάκη, ήταν και το πρότυπο που ακολούθησαν οι Ρώσοι. Το σίγουρο είναι ότι μετά την Εικονομαχία η Εκκλησία έχει τόση δύναμη που διεκδικεί σημαντικό μερίδιο της εξουσίας.

Η καλούμενη και Μακεδονική Αναγέννηση

Από τον 9^ο αιώνα, με το τέλος των εικονομαχιών, η κατάσταση εξομαλύνεται για το Βυζάντιο και εμφανίζονται ιμπεριαλιστικές και ρατσιστικές τάσεις από τον φόβο μήπως διεκδικήσει την “κληρονομιά” του η Ρώμη (Αρβελέρ, 60). Ξεκινάει λοιπόν η εξαγωγή του Χριστιανισμού σε γειτονικές χώρες, σε ανταγωνισμό με τους πάπες και ξεκινάει επίσης η προσπάθεια μέσα από την εξαγωγή αυτή, να υπάρξουν πολιτικές διεκδικήσεις. Αυτό ήταν και η θρυαλλίδα του Σχίσματος με την Ρώμη που είχε και εκείνη παρόμοιες διεκδικήσεις. **Το Σχίσμα** ξεκίνησε από το ποια νέα περιοχή θα εξαρτάται από ποιο πατριαρχείο, εν ολίγοις **ποιος έχει τα πρωτεία**. Οι θεολογικές διαφορές, όπως από που εκπορεύεται το Άγιο Πνεύμα, ακολούθησαν και κάποιες έχουν σχέση με το θέμα μας. Σταδιακά λοιπόν και κάτω από αυτόν τον ανταγωνισμό, εκχριστιανίζονται όλοι οι γείτονες αν και ο εκχριστιανισμός μακροπρόθεσμα δεν καλυτέρευσε στην πραγματικότητα τις σχέσεις των κρατών, ενίσχυσε όμως την δύναμη του πατριάρχη. Να γίνει εδώ άλλη μια παρένθεση.

Τί σημαίνει ότι ένας λαός εκχριστιανίζεται;

Όταν λέμε τα υπόλοιπα όμορα κράτη εκχριστιανίζονται, αναφερόμαστε στους αρχηγούς τους, αφού εθεωρείτο δεδομένο, ότι εφόσον το έκαναν αυτοί, το έκαναν και οι ακόλουθοι τους (οι ας πούμε αριστοκράτες) και ακολουθούσαν αναγκαστικά οι υπήκοοι τους, δηλαδή ο λαός, ήθελαν δεν ήθελαν και αυτό φυσικά δεν γινόταν πάντα αναίμακτα ή χωρίς εμπόδια. Για παράδειγμα, στην Βουλγαρία σφάχτηκαν πολλοί βογιάροι (Βούλγαροι προύχοντες) που ήσαν πιστοί στην παράδοση και αντίθετη στην νέα θρησκεία. Εν ολίγοις, η διάδοση του Χριστιανισμού εκτός του Βυζαντίου έγινε για πολιτικούς λόγους που κατέληξε σε μόδα και όχι φυσικά για το μήνυμα της “αγάπης”, που ούτως ή άλλως δεν ήταν προφανές, αλλά για “πολιτιστικούς” λόγους, για να πλησιάσουν τον “πολιτισμό” που εκείνη την εποχή είχε πίσω του τον μεγαλύτερο υλικό πλούτο και εξουσία και φυσικά δεν έγινε αναίμακτα.

Αυτό που από τώρα θα διαφοροποιεί τους Βυζαντινούς ιδεολογικά από τους

υπόλοιπους πλέον χριστιανούς, είναι ότι αν και όλοι οι άλλοι γείτονες (πλην Περσών και Αράβων) έχουν την ίδια θρησκεία, αυτοί είναι οι μόνοι που έχουν κάποια επαφή με την αρχαία γνώση. Δεν είναι τυχαίο που από τον 10^ο αιώνα (Άννα Κομνηνή) και μετά αρχίζει να ξανακούγεται σποραδικά μεν αλλά θετικά δε, η λέξη “Έλληνες” γιατί μέσα σε αυτή την νέα ιδεολογία, ο όρος χάνει εν μέρει την ειδωλολατρική του κακή χροιά και παραπέμπει σε γνώση και αρχαία αίγλη. Μην φανταστούμε σοβαρή αλλαγή, το τονίζω το σποραδικά.

Την ίδια εποχή (9^{ος} αιώνας) αναφέρεται μάλλον και ο Γεώργιος Χοιροβοσκός, ως οικουμενικός διδάσκαλος, ο δε Φώτιος αριστοτελιστής κυρίως, μαθητής της σχολής (είναι και ο πιθανότερος διατυπωτής της *Εισαγωγής*) διδάσκει στο σπίτι του ιδιωτικά, και έχει έναν κύκλο μαθητών. Είναι αυτός που προτείνει την διδασκαλία της φιλοσοφίας για την δημιουργία μεγαλύτερων δεσμών με την θεολογία. Ο Αρέθας που ήταν μαθητής του Φωτίου, επίσης διδάσκει ιδιωτικά.

Ο Φώτιος μέσα σε πληθώρα έργων που έγραψε είναι και η *βιβλιοθήκη* (γνωστή ως *Μυριόβιβλος*) το μοναδικό έργο στο Βυζάντιο φιλολογικής ιστορίας, με περιλήψεις των βιβλίων που είχε ήδη διαβάσει, ιδιαίτερα χρήσιμο σήμερα. Και οι δύο (Φώτιος και Αρέθας) έχουν μεγάλες ιδιωτικές βιβλιοθήκες και είναι και η εποχή που “ανακαλύπτεται” όπως αναφέρθηκε ήδη η **μικρογράμματα γραφή**, που βοηθάει την γρήγορη αντιγραφή και εντείνεται η αναπαραγωγή νέων χειρογράφων. Έτσι έχουμε αρκετές βιβλιοθήκες και τότε είναι που ξεκινά να λειτουργεί και η αντιγραφική δραστηριότητα στην Μονή Στουδίου. Έχουμε επιπλέον την εισαγωγή στην Σχολή πέρα από τις γνωστές 7 “τέχνες” και της φιλοσοφίας πάλι σαν ξεχωριστό μάθημα (Τατάκης, 102).

Το χαρακτηριστικό που εμφανίζεται πρώτη φορά σε αυτό καθαυτό το Βυζάντιο λοιπόν, είναι μια στροφή προς τους αρχαίους κλασικούς και αυτό φαίνεται τόσο στην παιδεία όσο και στην τέχνη. Η στροφή αυτή προς την “θύραθεν παιδεία” που τεκμηριώνεται με την διαμάχη αριστοτελισμού-πλατωνισμού, δεν ήταν χωρίς συνέπειες που θα δούμε αργότερα, αλλά και άμεσες αντιδράσεις· ο Φώτιος που αν και προβεβλημένος εκκλησιαστικός ενδιαφέρθηκε για αυτή καθαυτή την φιλοσοφία, κατηγορήθηκε από ιερείς, ότι δαπάνησε τον καιρό του στην μελέτη βιβλίων απαγορευμένων επιστημών, δηλαδή “μαγείας” και “αστρολογίας” (Τατάκης, 133). Να ληφθεί φυσικά υπόψιν ότι η ορολογία μαγεία, αστρολογία, αστρονομία, μαθηματικά, χρησιμοποιούνταν μπλεγμένες με μεγάλη ευκολία και συχνά ασαφώς για τα ίδια θέματα, αν και από ό,τι αποδείχθηκε στο περιβάλλον

του αυτοκράτορα αλλά και των προυχόντων, πάντα υπήρχαν πραγματικοί αστρολόγοι και σχετικές προβλέψεις, τις οποίες άκουγαν με ενδιαφέρον, όπως και διάφοροι “άγιοι γέροντες” που έκαναν προβλέψεις και στις οποίες όλοι έδιναν σημασία. Γενικά οι Βυζαντινοί ήσαν ιδιαίτερα δεισιδαίμονες και επιρρεπείς στις μαγγανείες, που αντικατοπτρίζει και την γενική παιδεία που είχαν.

Τον 10^ο αιώνα έχουμε μια γενικότερη άνθιση της σχολής από τον αδιάφορο για το κράτος Κωνσταντίνο τον Ζ' (βασ. 913-959), ο οποίος όμως λάτρευε τα γράμματα και τους λόγιους και ίδρυσε μια βιβλιοθήκη του παλατιού, ίσως για δική του χρήση, την βιβλιοθήκη του Καμιλά. Τότε άνθισε η λεξικογραφία (*Σουΐδας*) και η ανθολόγηση και θεματικοποίηση αρχαίων επιγραμμάτων (*Παλατινή Ανθολογία*) και έχουμε αρκετά ονόματα λογίων.

Με τον θάνατο του Κωνσταντίνου Ζ' (959) η σχολή παρακμάζει, γιατί οι επόμενοι αυτοκράτορες έχουν άλλες προτεραιότητες όπως ο Βασίλειος Β' ο Βουλγαροκτόνος (βασ. 976-1025) που έκλεισε την φιλοσοφική σχολή, προφανώς θεωρώντας την άχρηστη.

Από το 1045 (Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος) έχουμε πάλι επανίδρυση της σχολής με την δημιουργία ξεχωριστής νομικής (Διδασκαλείον των Νόμων) και φιλοσοφικής σχολής (Γυμνάσιον), μία άνθηση των σπουδών και αρκετά ονόματα των λογίων που σπουδάζουν και διδάσκουν εκεί. Την σχολή ανέλαβε ο Μιχαήλ Ψελλός γύρω στο 1050. Αν σκεφθεί κανείς ότι μέχρι τότε είχαμε “χρονικές νησίδες” και μεμονωμένα άτομα σε αυτές με τον κύκλο τους. Αυτή την φορά είμαστε όμως στην κορύφωση της άνθησης και αρκετούς λόγιους, περισσότερους αυτή την φορά αλλά όλοι σχεδόν, γύρω από την Μαγναύρα (των Μαγγάνων). Είναι η περίοδος της “Α' Βυζαντινής Αναγέννησης”.

Την εποχή αυτή η σχολή είναι αρκετά καλά οργανωμένη, με κανονισμό, βιβλιοθήκη, πρόγραμμα διδασκαλίας και συγκεκριμένο αριθμό δασκάλων με ιεραρχία, ήταν ένα πρώτο πανεπιστήμιο. Υπάρχουν και κάποια άλλα δημόσια σχολεία που δεν ξέρουμε την σχέση με την σχολή, αλλά οι καθηγητές μπορούν να μετατίθενται από το ένα στο άλλο. Τα λεφτά πλέον προερχόντουσαν από τον αυτοκράτορα και εκείνη την εποχή η φοίτηση σε αυτήν ήταν δωρεάν, ο δε πατριάρχης είχε συχνά λόγο, τουλάχιστον στις μετακινήσεις των καθηγητών, αφού πολλοί καθηγητές ήταν συχνά και αξιωματούχοι της Εκκλησίας, αλλά σύντομα απέκτησε και λόγο στην ίδια την Εκπαίδευση, επιβάλλοντας όλοι οι εκπαιδευτικοί να είναι εκκλησιαστικοί.

Η ιδεολογία της Παιδείας

Αυτό που έχει σημασία παρά την ανάπτυξη όπως λέμε των γραμμάτων και την πληθώρα λογίων που εμφανίζονται αυτή την συγκεκριμένη εποχή, να ξεκαθαρίσουμε **τι σήμαινε η ανάπτυξη των γραμμάτων και της φιλοσοφίας** τις συγκεκριμένες περιόδους.

Όπως είπαμε υπήρχε η ανάγκη του κράτους και της Εκκλησίας για μορφωμένους λειτουργούς. Είδαμε την ιδεολογία της Εκκλησίας και το ποια ήταν η σχέση της με την παιδεία. Τώρα θα δούμε την ίδια την παιδεία πως συμπεριφέρθηκε από αυτές τις επιρροές.

Οι αξίες των Ελλήνων

Ας αναρωτηθούμε πρώτα τι περιελάμβανε **η αρχαία γνώση**. Πέραν από τους δικανικούς και τραγικούς αγώνες περιελάμβανε τους ιστορικούς, τους λογογράφους και μια πληθώρα φιλοσοφικών και ενίοτε επιστημονικών απόψεων. Η ιδεολογία των Ελλήνων της αρχαιότητας περιελάμβανε πέρα από τον σεβασμό για τους θεούς τους και την αμφισβήτηση για αυτούς.

Περιελάμβανε την δράση του ενεργού πολίτη και την δημοκρατία. Θα λέγαμε ότι όλοι οι αρχαίοι πρόγονοί μας δεν τα πήγαιναν καθόλου καλά με την βασιλεία, ακόμα και όσοι ήθελαν λιγότερο δημοκρατικό πολίτευμα, στην ουσία μιλούσαν για το ποιους θα περιελάμβανε ο Δήμος και δεν αμφισβητείτο η δύναμη και η αξία του. Επιπλέον υπήρχαν πάντα και τονιζόντουσαν οι αξίες της αριστείας και της άμιλλας μέσα φυσικά στα πλαίσια του Δήμου. Τέλος η αξία της ελευθερίας της σκέψης και της ενδοσκόπησης.

Η ελευθερία και η δημοκρατία γεννούν αυτόματα ένα σωρό αξίες, όπως την εκούσια υποταγή στον νόμο, την δικαιοσύνη, την ισονομία, την ελευθερία της μετακίνησης, της έκφρασης-λόγου, το θέατρο, την σάτιρα και τις τέχνες, τον ορθολογισμό, την επιστήμη και την φιλοσοφία, την φιλία και την φιλοξενία. Άλλες αξίες ήταν η ομορφιά, η άθληση, ο χορός, η μουσική, όλα συνυφασμένα με την ζωή της πόλεως. Ο άλλος ο ξένος δεν έχει αρνητική χροιά, ακόμα και η ονομασία "βάρβαροι", αρχικά δεν είχε αρνητική χροιά.

Είναι σημαντικό στοιχείο τόσο στον Όμηρο, όσο και στους ιστορικούς, οι ξένοι ποτέ δεν χρωματίζονται αρνητικά ακόμα και όταν δρουν κατά των Ελλήνων. Στην Ιλιάδα θα έλεγε κάποιος ότι ο Όμηρος συμπαθούσε περισσότερο τους Τρώες παρά τους Αχαιούς. Η θρησκεία από την άλλη, ως φυσική θρησκεία ήταν ανοικτή στις άλλες και εύκολα γινόταν συγκρητισμός των θρησκειών των άλλων λαών. Τέλος η θρησκεία ως έχουσα έντονο και ισόποσο το θηλυκό στοιχείο, δεν δημιουργούσε ηθικές διακρίσεις εις βάρος των γυναικών και όσες διακρίσεις ξέρουμε οφείλονται σε συγκεκριμένους πολιτικούς παράγοντες και όχι θρησκευτικούς.

Είναι προφανές ότι στο Βυζάντιο δεν συμεριζόντουσαν το μεγαλύτερο πλήθος των αξιών αυτών των Ελλήνων, άρα και η πρόσληψη της αρχαίας γραμματείας θα είχε εξ αρχής πρόβλημα.

Οι αρχαίοι σοφοί όπως ήδη σημειώθηκε, κάποιοι από αυτούς επιλεγμένα, διδασκόντουσαν σαν ύλη φυσικά, αφού από εκεί προερχόταν όλη η γνώση, αλλά όπως είχε προτείνει ο Μέγας Βασίλειος, μόνο **για την καλλιέργεια της γλώσσας ή για θέματα συμβατά με την ηθική και λογική του Χριστιανισμού και όχι για τις ιδέες ή της αξίες τους**. Τους ενδιέφερε και ανέπτυξαν όντως την ποιότητα και αισθητική του λόγου, την ρητορική, την λεξικογραφία και την φιλολογία, φθάνοντας σε εκτεταμένες ακρότητες όπως ο **αττικισμός**: Επειδή δεν επιτρεπόταν η εμβάθυνση στο θέμα, προσπάθησαν με μανία να μιμηθούν το γλωσσικό ύφος των αρχαίων αττικών συγγραφέων, δημιουργώντας φυσικά διάσταση με την τότε ομιλούσα γλώσσα, κάτι που μέχρι πρόσφατα μας ταλαιπωρούσε ιδιαίτερα.

Ως προς την ουσία όμως της εκπαίδευσης, θριάμβευσε ο υπομνηματισμός, ο σχολιασμός και η παλιλλογία γνώσεων και ιδεών, πάντα σχεδόν συμβατών με το χριστιανικό δόγμα, που σημαίνει ότι ελάχιστα ήσαν αυτά που τους ενδιέφεραν.

Οι γνώσεις προχωρούσαν πρωτότυπα, μόνο σε συγκεκριμένα ανώδυνα πεδία για τα οποία δεν θα υπήρχε θεολογικό πρόβλημα. Πράγματι, υπήρχε κάποια πρόοδος που γινόταν σε τομείς που δεν ήταν επικίνδυνοι για το καθεστώς, όπως η ζωολογία, η βοτανική, οι πολεμικές μηχανές, η αρχιτεκτονική, η αστρονομία κυρίως για τον υπολογισμό του Πάσχα και κατά διαστήματα η ιατρική (Δανέζης, 25) και κάποιοι επιστήμονες μέσα από αυτή την διαδικασία, κατάφεραν να αναπτύξουν, πάλι κατά διαστήματα, την φιλοσοφία, τα μαθηματικά και την αστρονομία. Η φιλοσοφία που στην εποχή αυτή συγχέεται κάπως και με τα μαθηματικά, αλλά σίγουρα με αυτό που λέμε θετικές επιστήμες σήμερα και συγχέεται επίσης και με την θεολογία, ασχολείται με τους Πατέρες της Εκκλησίας, με μεταγενέστερους θεολόγους και με συγκεκριμένα κείμενα του Πλάτωνα, με περισσότερα από τον Αριστοτέλη και με κάποιους νεοπλατωνικούς.

Ενδεικτικά θέματα ήταν οι “*όροι*” και οι “*κατηγορίες*” του Αριστοτέλη, “*ηθική, λογική, νους, λόγος, ουσία, γένη, είδη, υπόσταση, ενέργεια, μορφή, ύλη, ψυχή, ουσία, συμβεβηκός*”. Όλα αυτά όπως καταλαβαίνουμε είχαν άμεση σχέση με την χριστιανική οπτική και για χρήση καθαρά χριστιανική και μάλιστα ορθόδοξη. Στην ουσία χρησιμοποιούσαν την ορολογία των φιλοσόφων για να διατυπώσουν και

επικροτήσουν τον Χριστιανισμό και αργότερα την Ορθοδοξία. Ήταν όλοι δέσμιοι της ατολμίας να προχωρήσει η σκέψη πέρα από τα καθιερωμένα, λόγω του θρησκευτικού δόγματος και των πατερικών εντολών, και αυτό φυσικά επηρέαζε την φιλοσοφία, αφού η φιλοσοφία κάποια στιγμή στην εξέλιξή της αναγκαστικά, εμπλέκεται με θέματα του δόγματος, ειδικά όταν φθάνει να αναλύσει τις πρώτες αρχές και την φύση των πραγμάτων, δηλαδή επεμβαίνει στην θεώρηση της φύσης και τελικά των ιδιοτήτων του θεού της θεολογίας και του ίδιου του ανθρώπου.

Η στροφή λοιπόν στους αρχαίους είναι πάντα μέσα στα πλαίσια αυτά που θα δούμε αναλυτικότερα:

Τα τρία ρεύματα

Χαρακτηριστικό δείγμα του **βασικού ρεύματος** εμπλοκής της θεολογίας που κάνει φιλοσοφικό στοχασμό, είναι ο **Ιωάννης Δαμασκηνός** (8^{ος} αιώνας) που επηρέασε πάρα πολύ την θεολογική σκέψη σε Ανατολή και Δύση. Θεωρεί την θεολογία σημαντικότερη και ότι η φιλοσοφία πρέπει να την υπηρετεί. Στην ουσία επιχειρεί να αντικαταστήσει την φιλοσοφία με την θεολογία, εντάσσοντας στην θεολογία φιλοσοφική ορολογία. Διατυπώνει απόψεις (ακολουθώντας τον Φιλόπονο) περί φύσεως, περί ουσίας και μορφής, ύπαρξης, υποστάσεως και προσώπου με φιλοσοφικό τρόπο, σχολιάζοντας τον Αριστοτέλη μέσα από την ορθόδοξη φυσικά οπτική.

Για τον Δαμασκηνό ο θεός είναι άρρητος και ακατάληπτος και δεν μπορεί να συλληφθεί με την λογική αλλά μόνο με την πίστη. Παρ' όλα αυτά επιχειρηματολογεί περί αυτού για να "αποδείξει" ότι είναι το "πρώτο κινούν" του

Αριστοτέλη, ότι είναι “υπαρκτός”, ότι είναι “ένας”, και για το “πως δημιούργησε τον κόσμο” (Τατάκης, 109-120). Η αντινομία και η τάση αυτή, ήταν αποδεκτή για την θύραθεν γνώση. Αυτό είναι το επίσημο ρεύμα του Βυζαντίου μέχρι τον 13^ο αι..

Ενδεικτικά χωρία από τα κείμενα του Δαμασκηνού:

Όλα όσα μας έχουν παραδοθεί από τον νόμο και του προφήτες και από τους αποστόλους και τους ευαγγελιστές τα δεχόμαστε και τα γνωρίζουμε και τα σεβόμαστε, **χωρίς να ζητούμε να μάθουμε κάτι πέρα από αυτά.** [...] Σε αυτά εμείς ας αρκεστούμε και σε αυτά ας μείνουμε, χωρίς να μετακινούμε αιώνια όρια ούτε να ξεπερνούμε την θείκη παράδοση (σ. 34-5).

Από κάθε μία αίρεση παραμένει το ωφέλιμο, από την ιουδαϊκή πίστη η ενότητα της φύσης και **από τον Ελληνισμό η διάκριση κατά τις υποστάσεις** (σ. 48).

Το φως το οποίο γεννιέται από την φωτιά αχώριστα και μένει πάντοτε σε αυτή, **δεν έχει δική του υπόσταση διαφορετική από την υπόσταση της φωτιάς**, επειδή είναι φυσική ποιότητα της φωτιάς (σ. 55).

Ονομάζεται λοιπόν, τόπος Θεού εκείνος που μετέχει περισσότερο στην ενέργεια και την χάρη Του. Έτσι ο ουρανός είναι ο θρόνος του Θεού, καθώς σε αυτόν βρίσκονται οι άγγελοι που εκτελούν τα θελήματά Του και τον δοξάζουν παντοτινά, γιατί αυτή είναι η ανάπαυσή του... (σ. 77).

Τα ιδιώματα της θείκης φύσης είναι το άκτιστο, το άναρχο, το αθάνατο και απέραντο και αιώνιο, το άυλο, το αγαθό, το δημιουργικό, το δίκαιο, το φωτιστικό, το άτρεπτο, το απαθές, το απερίγραπτο, το αχώρητο, το απεριόριστο, τα ασώματα, το αόρατο, το ασύλληπτο, αυτό που δεν έχει ανάγκη, το αυτοκυρίαρχο, το αυτεξούσιο, το παντοκρατορικό, το ζωοδοτικό, το παντοδύναμο, το απειροδύναμο, το αγιαστικό και μεταδοτικό, αυτό που περιέχει και συνέχει τα σύμπαντα και προνοεί για όλα...επιπλέον γνωρίζει τα πάντα με απλή γνώση και βλέπει τα πάντα με το θείο και παντεποπτικό άυλο βλέμμα της,

τα παρόντα και τα παρελθόντα και όσα πρόκειται να γίνουν, πριν ακόμα αυτά συμβούν. Είναι αναμάρτητη και έχει την εξουσία της άφεσης των αμαρτιών και τη δύναμη να σώζει. Όλα, όσα θέλει μπορεί να τα πραγματοποιήσει, δε θέλει όμως, όσα μπορεί. Γιατί δύναται να καταστρέψει τον κόσμο, αλλά δεν θέλει να τον καταστρέψει (σ. 82-83).

(Άγιος Ιωάννης Ο Δαμασκηνός, Περί Θεού και Θεανθρώπου, απόδοση Ιωάννης Γρ. Πλεξίδης, έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως, Τρίκαλα 2008)

Σε ακόμα πιο ακραία θέση είναι το **δεύτερο ρεύμα** που θα επικρατήσει στο τέλος, η “μυστική θεολογία”, που ξεκινάει με τον **Συμεών τον Νέο Θεολόγο** (10^{ος} αι.). Διψώντας να φθάσει στην μυστικιστική εμπειρία, θεωρούσε ότι η ενόραση δεν μπορεί να επιτευχθεί με την εγκόσμια ζωή και αυτή είναι μόνο για τους μοναχούς. Ισχυριζόταν ότι το θείον είναι “κατά φύσιν” επιθυμητό, αλλά δεν μπορεί να γίνει με την ανθρώπινη επιστήμη.

Όταν τέλειωσε την βασική εκπαίδευση ο Συμεών, δεν ήθελε να προχωρήσει σε φιλοσοφικές σπουδές, κρίνοντας βλαβερή για την ψυχή του την ανθρώπινη επιστήμη και την συντροφιά των συμμαθητών του. Η προσπάθειά του ήταν να νεκρώσει το σώμα και την ψυχή, μέσω της μοναστικής άσκησης και της συνεχούς προσευχής στον Θεό. Αυτό θα γεννήσει όπως ισχυρίστηκε, μια ψυχή με πνευματικές αισθήσεις, και θα “βλέπει” έτσι τον Θεό. Αυτή θα είναι η “προσωπική εμπειρία” που ο πιστός θα “βλέπει το θείο φως” και θα βυθιστεί στην γαλήνη και την ευδαιμονία. Μόνο αυτός πλέον έχει την ικανότητα για τον Συμεών να θεολογεί, αφού έχει “συνομιλήσει με τον Θεό” και έχει στην ουσία “θεωθεί”.

Ενδεικτικά χωρία από κείμενα του Συμεών...

Ὁ γάρ καρπός καί τό ἔργον τῆς μετανοίας ταῦτά εἰσιν, ἃ τήν μέν ἄγνοιαν ἀποδιώκουσι, τήν δέ γνῶσιν ὁμοῦ προστιθέασι· **γνῶσιν δέ λέγω** τήν περί ἡμᾶς πρῶτον καί τῶν καθ’ ἡμᾶς, ἔπειτα τῶν ὑπέρ ἡμᾶς καί τῶν θείων τῶν τοῖς ἀμετανοήτοις ἀθεάτων καί ἀγνώστων μυστηρίων, φημί δὴ τῆς καθ’ ἡμᾶς πίστεως, ἣν οὐδεὶς ἄν πλουτήσῃ πρό τῆς ἐργασίας τῶν εἰρημένων, εἰ καί πᾶσαν ἐγκύκλιον διέλθοι φιλοσοφίαν· (σ. 8).

κορυφώνει ο Μιχαήλ Ψελλός και κλείνει ο Ιταλός. Δεν είναι ακριβώς ένα ρεύμα ορθολογισμού με την σύγχρονη έννοια, αν και χρησιμοποιεί την λογική στην προσπάθεια της φιλοσοφίας να ανεξαρτητοποιηθεί από την θεολογία αρχικά και όταν αυτό δεν το καταφέρνει, με τις επιρροές του σχολαστικισμού στην Ύστερη Περίοδο, να χρησιμοποιεί την λογική για την έρευνα του Θεού.

Παρά την ένταση και το μέγεθος της επιρροής που δημιούργησε, είναι αυτό το ρεύμα που θα χαθεί τελικά στην Ανατολή εις όφελος των άλλων δύο ρευμάτων, κυρίως των ησυχαστών που θα ακολουθήσουν. Μπορούμε να πούμε σήμερα ότι είναι το ρεύμα που στην ουσία θέλει μάλλον ασυνείδητα, να ελευθερώσει την γνώση από τα δεσμά της θρησκείας και της Εκκλησίας, αλλά δεν θα τα καταφέρει. Δεν μπορεί τελικά να φέρει πραγματική Αναγέννηση, αφού η κοινωνία του Βυζαντίου, ντοπαρισμένη από την Εκκλησία δεν το αντέχει.

Μιχαήλ Ψελλός

Ο Ψελλός που φαίνεται να ήταν ο σπουδαιότερος φιλόσοφος του Βυζαντίου, καταγόταν από οικογένεια πρώην αξιωματούχων που μπορεί να είχαν ξεπέσει

οικονομικά, αλλά είχε καλή εκπαίδευση, σε μια, όπως είδαμε, καλή για τα γράμματα περίοδο. Διδάχθηκε λοιπόν στην σχολή της φιλοσοφίας, ως μαθητής του Ιωάννη Μαυρόποδα, στην οποία όπως αναφέρθηκε αναμασιόνταν από τους καθηγητές τα γνωστά.

Ο Ψελλός θεωρεί τους αρχαίους Έλληνες σοφούς, σαν ένα προπαρασκευαστικό στάδιο για τον Χριστιανισμό. Χρησιμοποιεί την αλληγορική μέθοδο για να συλλάβει το βαθύτερο νόημα του Χριστιανισμού, μέσα από την ελληνική φιλοσοφία. Για αυτόν, το κύριο γνώρισμα του ελληνικού πνεύματος που ταιριάζει στον άνθρωπο γενικά, είναι ότι **για να συλλάβει την αλήθεια, η μόνη του βάση είναι ο συλλογιστικός και αποδεικτικός λόγος**. Λατρεύει τα μαθηματικά την φιλοσοφία και την ρητορική, θεωρεί την φιλοσοφία ως την σύνθεση όλων των επιστημών. Αναφέρει ότι τις σπουδαίες και βαθύτερες γνώσεις τις βρήκε μόνος του και ψάχνοντας σε βάθος στα βιβλία, έχοντας μάλλον απαξιωτική γνώμη για την υπάρχουσα βυζαντινή γνώση πριν από αυτόν και ήθελε τις γνώσεις αυτές να τις μεταφέρει στους μαθητές του.

Το θέμα είναι, ότι ο Ψελλός αγάπησε πολύ την φιλοσοφία και ιδιαίτερα τον Πλάτωνα και ως *Υπατος των Φιλοσόφων* που έγινε, είχε δημιουργήσει ένα μεγάλο κύκλο μαθητών, τους οποίους δίδασκε και επηρέαζε και μάλιστα μέσα σε αυτούς είχε και μαθητές από την Αίγυπτο, την Περσία, την Βαβυλώνα και την Δύση. Αναμασούσε και αυτός αρχικά τις ίδιες γνώσεις, αλλά όταν η σκέψη του αρχίζει να οδηγείται προς το Σύμπαν, καταλαβαίνει ότι είναι απαραίτητο η φιλοσοφία να ανεξαρτητοποιηθεί. Είναι ο πρώτος πραγματικός βυζαντινός που προσπάθησε να αυτονομήσει την σκέψη του, γιατί για όλα τα θέματα πέρα από τα σχόλια στους αρχαίους, είχε δική του άποψη που την ανέφερε και ήταν για την εποχή προχωρημένη, παρόλο που δεν έχει εκδοθεί μεγάλο μέρος των έργων του. Ο ίδιος ήταν πιστός χριστιανός και πίστευε στην αξία της φιλοσοφίας, της ορθολογικής σκέψης και στην δυνατότητά της να δώσει λογικές απαντήσεις που να αποδεικνύουν την θεολογία. (ο.π. 159-201) Γράφει ο Ν.Μ. Τωμαδάκης:

*παρὰ ταῦτα, ὁ Μ. Ψελλὸς **διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ δόγματος καὶ τῆς φιλοσοφίας** κινδυνεύει νὰ φέρῃ τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐγγύτερον τοῦ λογικοῦ ἢ τῆς πίστεως. Κατὰ ταῦτα ἀπομακρύνεται τῶν ἀρχῶν τῶν μυστικῶν καὶ θεμελιοῦ οὐσιαστικῶς μίαν λογοκρατίαν ἀντίθετον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ μυστικισμοῦ, ὅπερ θα ἐπικρατήσῃ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς παλαιολογεῖους χρόνους (Γρηγόριος Παλαμᾶς).*

Έχουμε λοιπόν ένα θέμα, της σχέσης της Ορθοδοξίας με την εκπαίδευση στην σχολή που δεν μπορεί να γίνει ανεξάρτητη, και το θέμα της αποδέσμευσης της φιλοσοφίας από την Εκκλησία, που θα το ξαναβρούμε πλέον από εδώ μέχρι και τον Παλαμά και την τελική σχετική Σύνοδο τον 14^ο αιώνα (1341), που θα αποκλείσει δογματικά και οριστικά για την Ανατολή, την χρήση της λογικής για την διερεύνηση του θείου και **φυσικά στον περιορισμό της φιλοσοφίας σε αυτά τα θέματα άρα και την ύφesh της**. Αυτή είναι και η ουσιαστική διαφορά με τον Καθολικισμό. Στην Δύση αντίθετα χρησιμοποίησαν την λογική για την κατανόηση και απόδειξη του θείου και αυτό είναι και η βασική αιτία που η φιλοσοφία άνθισε και η Αναγέννηση έγινε εκεί.

Όλη η ανάπτυξη της επιστήμης και της φιλοσοφίας τα νεότερα χρόνια, έγινε στην Ευρώπη και μάλιστα στην Δύση και οφείλεται στην δυνατότητα που έδωσε η Δυτική Εκκλησία στο μυαλό να δουλέψει για να καταλάβει το ασύλληπτο. Αντίθετα στην Ανατολή, η Εκκλησία απέκοψε δογματικά την χρήση της λογικής για την ανεύρεση της αλήθειας και όλα αυτά ήρθαν εισαγόμενα πολύ αργότερα και με πολλές δυσκολίες και προσκόμματα για τον ίδιο λόγο: Την άρνηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας να αφήσει τον νου να ψάξει λογικά για τον θεό, τελικά την άρνηση της ίδιας της λογικής σκέψης.

Φυσικά, οι διδασκαλίες του Ψελλού θορύβησαν το εκκλησιαστικό κατεστημένο και κατηγορήθηκε ως αιρετικός “επί ελληνισμό”. Ο κύριος κατήγορος του ήταν ο Ιωάννης Ξιφιλινός, υπεύθυνος της Νομικής Σχολής (αργότερα ίσως και για αυτό, πατριάρχης την περίοδο 1064-1075 και άγιος της Εκκλησίας που εορτάζει στις 30/8). Ο Ιωάννης ήταν “φίλος” του, που αν και ο ίδιος ασχολιόταν με την χαλδαϊκή αστρολογία και την ανατολική μαγεία, κάτι που ο Ψελλός κατέρριψε με λογικά επιχειρήματα στις επιστολές του σε αυτόν, φοβόταν ότι ο Ψελλός θα καταργήσει την Εκκλησία με τον πλατωνισμό του και τον κατήγγειλε στον αυτοκράτορα (Τατάκης 178).

Ο ίδιος ο Ψελλός αν και έκανε **δήλωση πίστewς** στην Αγία Τριάδα (κάτι σαν την δήλωση πολιτικών φρονημάτων επί Χούντας), απομακρύνθηκε από την θέση του και **φυλακίστηκε σε μοναστήρι** στον Όλυμπο, προφανώς για τιμωρία και συμμόρφωση, κάτι που δούλεψε: Όταν άλλαξε ο αυτοκράτορας, επέστρεψε μεν

στην Κωνσταντινούπολη, αλλά δεν ξαναασχολήθηκε με την εκπαίδευση και την φιλοσοφία· πήρε το μάθημά του και κατάλαβε ότι εκεί δεν είχε μέλλον, γιατί δεν επιτρεπόταν η σκέψη και η εκφορά της πάνω από ένα επίπεδο, το οποίο ο ίδιος το είχε ξεπεράσει ήδη. Για τον λόγο αυτό άλλαξε τομέα απασχόλησης από την φιλοσοφία στην πολιτική. Ασχολήθηκε λοιπόν με τις ίντριγκες και τις δολοπλοκίες της εξουσίας όπου εκεί όλα επιτρεπόντουσαν. (Για τον λόγο αυτό και αναφέρεται ως “βυζαντινισμός” όλη αυτή η διαφθορά και οι ίντριγκες, γιατί ήταν η βασική απασχόληση των πνευματικών και δυνατών ανθρώπων του Βυζαντίου που δεν καταδικάστηκε φυσικά από την Εκκλησία).

Ιωάννης Ιταλός

Η δράση του Ψελλού όμως άφησε σημαντική κληρονομιά. Την θέση του Ψελλού στην διεύθυνση της Σχολής το 1054 ανέλαβε ο μαθητής του Ιωάννης Ιταλός. Η γνώμη της Άννας Κομνηνής για αυτόν δεν είναι καθόλου καλή (Αλεξιάς 5.8-9), τον θεωρούσε επιθετικό, προδότη, αγροίκο, με ασταθή χαρακτήρα και αντίστοιχη γνώμη είχε και για τους μαθητές του: Ότι εξέθεταν μόνο θεωρίες χωρίς ουσία, ενώ είχαν μετατραπεί σε “αντάρτες” και αυτό φυσικά είναι κατανοητό, αφού η Κομνηνή έχει σκοπό να εκθειάσει τον Αλέξιο και ήταν κομμάτι αυτού του κατεστημένου που κυνήγησε τον Ιταλό, ενός κατεστημένου που δεν ήθελε νέες ιδέες που δυνητικά μπορούσαν να δημιουργήσουν νέα τάξη πραγμάτων, νέα κοσμοθεωρία. Το λογικό συμπέρασμα αν διαβάσουμε το κείμενο της, είναι ότι ο Ιταλός δεν είχε την ευρυμάθεια και ευρύτητα του Ψελλού, δεν τον απασχολούσε η ρητορική, η φιλολογία, ή η καλλιέργεια της γλώσσας -όλα αυτά στα οποία είχε επενδύσει το Βυζάντιο για χρόνια, διαιωνίζοντας το κατεστημένο των λογίων του- αλλά αγαπούσε υπέρμετρα την διαλεκτική και την φιλοσοφία. Δεν ήταν λιγότερο αριστοτελικός από τον δάσκαλό του, αλλά σίγουρα ήταν πιο πολύ πλατωνικός.

Δυστυχώς δεν έχει εκδοθεί το σωσμένο (από την πυρά) έργο του και έχουμε ακόμη ελάχιστα κείμενα του. Αγαπούσε πολύ τον Πρόκλο, τον Πορφύριο, τον Ιάμβλιχο και φυσικά τον Πλάτωνα. Επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τον Πλάτωνα και πίστευε στην μετενσάρκωση και την προϋπαρξη των ψυχών και προφανώς και σε άλλες ιδέες του Πλάτωνα και των αρχαίων φιλοσόφων, κυρίως των νεοπλατωνιστών, που δεν ήταν φυσικά αρεστές στο εκκλησιαστικό κατεστημένο.

Στην εξέλιξη του έργου του φθίνει συνέχεια η προσπάθεια αφομοίωσης των αρχαίων φιλοσόφων μέσα από την χριστιανική διδασκαλία και οπτική, όπως

γινόταν μέχρι τότε, αντίθετα προσπαθεί όλο και περισσότερο να δει την αρχαία γνώση και την ίδια την φιλοσοφία αυτοτελώς, χωρίς χριστιανικούς επηρεασμούς σε αντίθεση με την προτροπή του Βασιλείου Καισαρείας. Πίστευε λοιπόν περισσότερο ακόμα και από τον δάσκαλό του στην αυτονομία της φιλοσοφίας από την θεολογία και ότι με αυτή θα μπορούσε ο άνθρωπος να καταλάβει και να βρει όλες τις πραγματικές απαντήσεις που η θεολογία “προσέφερε” εύκολα και άκοπα. Αναφέρει σχετικά ο Στυλιανός Γ. Παπαδόπουλος (οι υπογραμμίσεις δικές μου):

Ὁ Ἰωάννης δὲν ἀπεσκόπει εἰς μίαν σύζευξιν φιλοσοφίας καὶ θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἀλλ’ ἔτι πλέον, εἰς τὴν δημιουργίαν νέας φιλοσοφικῆς μεθόδου καὶ σκέψεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας διελαμβάνετο καὶ ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία. Ἐνεκα τούτου δὲν ἐχρησιμοποίει ἀπλῶς μεθοδολογικὰ καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἄλλωστε ἔπραξαν ἄλλοι τε πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ διδάσκαλος του Μιχαὴλ Ψελλός, ἀλλὰ ἤντλει ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν διεμόρφου κατὰ τὸ δοκοῦν. Πάντα ταῦτα μετέτρεψαν τὰς εἰς τὸ σύστημά του ἀντιρρήσεις εἰς θύελλαν ἐναντίον του διαμαρτυριῶν καὶ εἰς ἐπίσημον αὐτοῦ καταγγελίαν τὸ 1077.

(ΘΗΕ λήμμα “Ἰωάννης Ἰταλός”)

Αν λάβουμε υπόψη ότι λόγω θέσης αλλά και της διαλεκτικής του δυνότητας επηρέαζε έναν ευρύ κύκλο μαθητών, αυτό δεν μπορούσε να το ανεχτεί η Εκκλησία. Τον κατηγόρησαν σαν αιρετικό πολλές φορές στον Μιχαήλ Ζ΄ του οποίου όμως ήταν προστατευόμενος (ήταν ως νέοι συμμαθητές -και οι δύο μαθητές του Ψελλού) και οι κατηγορίες κατέπεσαν. Μετά την στάση που έριξε τον Μιχαήλ αλλά και την σύντομη σχετικά βασιλεία του Νικηφόρου Γ΄ που επίσης έληξε με στάση, ανέλαβε την εξουσία ο Αλέξιος Α΄, και η κατάσταση για τον Ιταλό άλλαξε.

Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός με τον οποίον έχουμε ασχοληθεί στην δημοσίευση “Μεσαίωνα στην Ανατολή”, είναι αυτός που οδήγησε ακόμα πιο πολύ την Επαρχία στην δουλοπαροικία, αφού ενίσχυσε τους δυνατούς (κυρίως την οικογένειά του) και φυσικά την Εκκλησία, που την χρηματοδοτούσε αδρά, της έδωσε πολλές παροχές, κτήματα και προνόμια και φυσικά ήθελε να μην υπάρχουν τέτοιου είδους δύσκολα για αυτήν θέματα. Είμαστε στην εποχή μετά την μάχη του Ματζικέρτ (1071) που είχε χαθεί η Μικρά Ασία και το κράτος έχει χάσει την μισή του επικράτεια, αν και με την βοήθεια των σταυροφόρων, θα ανακτηθούν κάποια από τα χαμένα εδάφη.

Το 1082, ο Αλέξιος έβαλε μια μικτή επιτροπή με εκκλησιαστικούς για να ερευνήσει το θέμα και **παρέδωσε τελικά τον Ιταλό στην Εκκλησία για να τον τιμωρήσει**. Τότε τον ανέλαβε ο πατριάρχης Ευστράτιος Γαριδάς για να τον “συνετίσει”. Μόνο που στην συζήτηση ο Γαριδάς πείστηκε από τον Ιταλό για την ορθότητα των απόψεών του. Μόλις το έμαθε αυτό ο χριστεπώνυμος λαός (δηλαδή το ένα από τα δύο, βασικό κομμάτι της Εκκλησίας) τον κυνήγησαν και αν δεν κρυβόταν, θα τον λυντσάριζαν ή θα τον σκότωναν (με αγάπη φυσικά). Έβαλαν τον Ιταλό να αναθεματίσει τις απόψεις του ασκεπής από του άμβωνος της Εκκλησίας. Αυτός αν και το έκανε διαφωνώντας μόνο σε δύο σημεία, συνέχισε στην ουσία να ισχυρίζεται τις απόψεις του, αφού απέφυγε να χρησιμοποιήσει στην ομολογία πίστης την λέξη “θεός” χρησιμοποιώντας αντί αυτού το “άναρχο και άρρητο Εν”. Μετά από αυτό αναθεματίστηκαν όλες οι απόψεις του αλλά και ο ίδιος. Η Άννα λέει ότι μετά μεταμελήθηκε (Αλεξιάς) αλλά αν έγινε αυτό ή όχι, αν ήταν ειλικρινές ή μόνο για να τον αφήσουν ήσυχο είναι ένα θέμα. Είναι γνωστή η τάση των χριστιανών ότι όλοι οι “άλλοι” στο τέλος μετανοούν. Το τι συνέβη στον Ιταλό από εκεί και πέρα είναι ασαφές. Φαίνεται ότι **έμεινε ισοβίως φυλακή** στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής. Το θέμα είναι ότι εξαφανίστηκε από την ιστορία, η Κομνηνή δεν τον ξανααναφέρει και προφανώς δεν έχει και τόση σημασία, γιατί το εκκλησιαστικό κατεστημένο πέτυχε αυτό που ήθελε, και μάλιστα με την σφραγίδα του αυτοκράτορα. Τα έργα του Ιταλού μετά την καταδίκη του **ερρίφθησαν στην πυρά**.

Η καταδίκη του Ψελλού αλλά περισσότερο του Ιταλού είναι ένα σημείο καμπής. Η φιλοσοφία προσπάθησε να ελευθερωθεί από τους περιορισμούς της θρησκείας και την στασιμότητα στην σκέψη, αλλά δεν τα κατάφερε. Η Εκκλησία όχι μόνο

απαγόρευσε αυστηρά τα ελληνικά δάνεια, αλλά και την ίδια την χρήση της λογικής σε ό,τι έχει να κάνει με την θεολογία, στρεφόμενη όλο και περισσότερο στην μυστική τάση της θεολογίας, θεωρώντας ότι αυτή υπερβαίνει τον ανθρώπινο λόγο, άρα και αυτός δεν έχει κανένα λόγο να ασχολείται, **άρα και οφείλει** να μην ασχολείται. Η Εκκλησία αμέσως σχεδόν φτιάχνει την Πατριαρχική Σχολή για τους εκκλησιαστικούς, ελέγχει την σχολή της Μαγναύρας και στην ουσία ελέγχει την δημόσια εκπαίδευση μέχρι το τέλος του κράτους. Στην Σύνοδο που έγινε και καταδικάστηκε ο Ιταλός και οι γνώμες του, καταγράφηκαν τα **7 αναθέματα που αναφέρονται στους Έλληνες σοφούς και τις απόψεις τους αλλά και σε όσους τις μελετούν και τις αποδέχονται.**

Σε όσους αποδέχονται τις διδασκαλίες των Ελλήνων και δεν τις σπουδάζουν μόνο για μόρφωση, αλλά ακολουθούν και τις ιδέες τους τις μάταιες και τις πιστεύουν ως αληθινές και μάλιστα ωςάν αυτές να περιέχουν τη βεβαιότητα και επιμένουν να παρασύρουν σ' αυτές, άλλοτε κρυφά και άλλοτε φανερά και να τις διδάσκουν χωρίς κανέναν ενδοιασμό, ΑΝΑΘΕΜΑ!

Η λέξη “μόρφωση” εδώ έχουμε καταλάβει πλέον σε τι αναφέρεται, στο να μιλάει κάποιος ωραία τα Ελληνικά και να τα χρησιμοποιεί για να εκθειάζει τον αυτοκράτορα ή το δόγμα. Για να έχετε μια πλήρη εικόνα των αναθεμάτων κατά των Ελλήνων που φυσικά για την ορθοδοξία ισχύουν ακόμα, διαβάστε και εδώ

Η μετάφραση αυτή είναι από τον τέταρτο αναθεματισμό των Ελλήνων και όσων ενστερνίζονται τις απόψεις τους, από το Συνοδικό της Ορθοδοξίας και διαβάζεται κάθε Κυριακή της Ορθοδοξίας στις εκκλησίες που βρίσκονται στην Ελλάδα (και όχι μόνο φυσικά), κάθε χρόνο μαζί με άλλες σχετικά κατάρτες, όλες κατά των Ελλήνων φιλοσόφων και της ελληνικής σκέψης.

Σύμφωνα με τον Στεφάνου, ο Ιταλός συνοπτικά κατηγορήθηκε ότι:

1. Προσπάθησε να ερμηνεύσει ορθολογικά την Ενσάρκωση και την υποστατική ένωση.
2. Επανέφερε τις “πλάνες” των αρχαίων φιλοσόφων για την ψυχή, τον ουρανό, την γη, τα πλάσματα.
3. Δίδασκε την μετεμψύχωση και ότι αρνιόταν την αθανασία της ψυχής και την μέλλουσα ζωή.

4. Κήρυττε την αιωνιότητα της ύλης και των ιδεών.
5. Έβαζε πολύ παραπάνω από τους χριστιανούς Πατέρες και τους αγίους, τους Έλληνες φιλοσόφους και τους αιρεσιάρχες που είχαν καταδικάσει οι 7 Οικουμενικές Σύνοδοι.
6. Αρνιόταν τα θαύματα του Χριστού, της Παρθένου και των αγίων ως αδύνατα, ή τους έδινε προσωπική ερμηνεία.
7. Θεωρούσε την ελληνική γραμματεία ως θεματοφύλακα της αλήθειας και όχι ως ένα απλό στοιχείο μόρφωσης.
8. Παραδεχόταν τις νεοπλατωνικές ιδέες ότι η ύλη υπάρχει αφ' εαυτής και ότι μορφώνεται ανάλογα με τις ιδέες, αρνούμενος έτσι φυσικά την παντοδυναμία του Δημιουργού.
9. Δίδασκε ότι οι άνθρωποι θα αναστηθούν με άλλα σώματα από τα δικά τους (μετενσάρκωση). (Stefanou 413-421)

Είναι προφανές ότι η απαγόρευση χρήσης κάποιας λογικής, σε μια εποχή επιστροφής στην αρχαία ελληνική γραμματεία, η οποία διέπεται από αυτήν, δεν ήταν κάτι το απλό. Η λογική εφόσον δουλέψει, έστω και λίγο, δεν παύει να σκέπτεται και να αντιδρά στην καθοδηγούμενη σκέψη. Έτσι εμφανίζονται εκείνη ειδικά την εποχή, παράλληλα πολλά ρεύματα αντίδρασης, που με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο διαφοροποιούν την θέση τους από την επιβληθείσα επίσημη και φυσικά ονομάζονται αιρετικά. Ας δούμε ένα σύντομο χρονικό...

Οι διώξεις που καταστέλλουν την Μακεδονική Αναγέννηση

Ακολούθησαν ανακρίσεις σε όλους τους μαθητές του που είχαν πιο στενή επαφή μαζί του, έγινε νέα δίκη, υποχρεώθηκαν όλοι να δηλώσουν πίστη στην Αγία Τριάδα και αρκετοί από αυτούς εξορίστηκαν (Browning 19). Μόνο που στην συνέχεια ξεκινάει μια μεγάλη ιστορία με αιρετικούς που καταδικάζονται από την Εκκλησία. Ακολουθεί **ο διωγμός των Παυλικιανών** από τον Αλέξιο που είδαμε στην δημοσίευση "Ορθοδοξία και η άλλη άποψη". Λίγο αργότερα συλλαμβάνεται ο μονοφυσίτης **μοναχός Νείλος** μαθητής του Ιταλού. Αυτός πίστευε και δίδασκε ότι "το ανθρώπινο εθεώθη φύσει". Η Σύνοδος τον αναθεμάτισε και ή βασανίστηκε ή

απειλήθηκε με βασανισμό σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή. Στην ίδια Σύνοδο αναθεματίστηκε και ο **ιερέας Βλαχερνίτης** γιατί “είχε ασεβείς και διεστραμμένες απόψεις”. Ακολούθησε ο **διωγμός των Βογόμιλων** η φυλάκισή τους και **το κάψιμο στον Ιππόδρομο του μοναχού Βασιλείου ζωντανού**, παρουσία σύσσωμης της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και του λαού. **Στην πυρά επίσης κατέληξε και το βιβλίο που περιελάμβανε το δόγμα των Βογόμιλων και για να μην μείνει τίποτα από αυτό, κάηκε και η ίδια η απάντηση-αναίρεσή του από την Εκκλησία.**

Να σημειωθεί, ότι το 1084 απεμακρύνθει του αξιώματος και ο **πατριάρχης Ευστράτιος Γαριδάς**, διότι φαίνεται να πείσθηκε από την απολογία του Ιταλού και δεν τον τιμώρησε ως έπρεπε. Ακολουθεί ο **Ευστράτιος Νικαίας** (μαθητής του Ιταλού) σχολιαστής του Αριστοτέλη, αν και έγραψε ένα μικρό πόνημα κατά του Νείλου, είχε φαίνεται και αυτός πέσει σε αυστηρή επιτήρηση· κατηγορήθηκε για ένα κρυμμένο και φυλαγμένο γράμμα-σημείωση, για προσωπική του χρήση, που κάποιος “αρμόδιος” υπέκλεψε από αυτόν, σχετικά με την ενσάρκωση. Αναγνώρισε το “λάθος” του αναγκαστικά, τα σχετικά γραπτά του εξαφανίστηκαν και τα βιβλία στα οποία βασίστηκε για το “λάθος” αυτό, **κάηκαν δημόσια**. Άλλος ένας μαθητής που κατηγορήθηκε αργότερα ως αιρετικός ήταν ο **Λέων ο μητροπολίτης Χαλκηδόνος**, που λόγω κάποιων ιδεών του για τις εικόνες εξορίστηκε στην Σωζόπολη (Μαύρη Θάλασσα). Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι κείμενα του Ευστρατίου Νικαίας μεταφράστηκαν στα λατινικά και επηρέασαν την Δύση μαζί με του Μιχαήλ Εφέσιου (που ήταν από το λόγιο περιβάλλον της Κομνηνής).

Ακολουθούν και άλλοι όπως ο **Μιχαήλ της Θεσσαλονίκης** και ο **Νικηφόρος Βασιλάκης**, καθηγητές της Πατριαρχικής Σχολής που ιδρύθηκε αμέσως μετά την δίωξη του Ιταλού και άλλοι περί αυτών. Κατηγορήθηκαν για λάθη ως προς την φύση της Τριάδος. Ο Βασιλάκης αναγκάστηκε να αναθεματίσει το έργο του και εξορίστηκε στη Φιλιπούπολη. Ο **Πενταύγενος** επίσης έχασε το αξίωμά του, ο **Σωτήριχος** επίσης ο οποίος ήταν υποψήφιος για το πατριαρχείο της Αντιόχειας (Νικολαΐδου, 23). Αργότερα το 1166 και 1168, έχουμε παρόμοιες διώξεις.

Μετά από το πογκρόμ διώξεων του Ιουστινιανού, δεν έχει εμφανισθεί άλλη τόσης μεγάλης κλίμακας δίωξη σε θέματα θρησκείας-φιλοσοφίας-αιρέσεων στο Βυζάντιο. Όλα αυτά ξεκίνησαν αμέσως μετά τις διώξεις Ψελλού-Ιταλού. Αν εξαιρέσουμε το αλληλο-κυνηγητό στην Εικονομαχία και αν σημειώσουμε ότι από την εποχή του Φωτίου μέχρι τον Αλέξιο Α΄ (δηλαδή όσο κράτησε η “Α΄ Βυζαντινή

Αναγέννηση”) δεν είχε αναφερθεί καμία δίκη ή δίωξη αιρετικού, με εξαίρεση τον Ψελλό, ενώ αμέσως μετά τον Ιταλό έχουμε γύρω στις 25 δίκες για αιρέσεις, χωρίς να συμπεριληφθούν οι μεγάλοι διωγμοί των βογόμιλων και των παυλικιανών (Browning 19), θα μπορούσαμε εύκολα να συμπεράνουμε ότι η πνευματική άνθηση από τα τέλη του 9^{ου} έως τον 11^ο αιώνα έδωσε πολλά σπέρματα για μια εκλογίκευση και διαφοροποίηση σε όλα τα πεδία, τα οποία η χριστιανική κοινωνία του Βυζαντίου, κυρίως η Εκκλησία και κατ’ επέκτασιν το κράτος, δεν μπορούσαν να διαχειριστούν θετικά και προσπάθησαν να καταστείλουν με δίκες και με την βία, και φυσικά τα κατάφεραν.

Γενικευμένο το φαινόμενο της εκλογίκευσης

Το φαινόμενο δεν ήταν όμως μόνο τοπικό. Παρόμοια συμβάντα έχουμε τόσο στον αραβικό κόσμο όσο και στην Δύση.

Μετά από μια ενδιαφέρουσα σειρά Αράβων λογίων, αρκετούς από τους οποίους είδαμε στην δημοσίευση περί της τεχνολογίας, όπως και της φιλοσοφίας στον Μεσαίωνα, η φιλοσοφία στο Ισλάμ κατέληξε και τερμάτισε στον Αβερρόη. Και αυτός θεώρησε ότι με την φιλοσοφία μπορούν οι λόγιοι να κατευθυνθούν στην αλήθεια, ενώ η θεολογία είναι καλή για τους υπόλοιπους (Διπλή Αλήθεια). Φυσικά, ούτε ο μουσουλμανικός κόσμος ούτε οι ουλεμάδες άντεχαν κάτι τέτοιο και τον φυλάκισαν όπου και τρελάθηκε. Αναγκάστηκε να αποκηρύξει τις ιδέες του και να υποστεί δημόσιο εξευτελισμό. Η βιβλιοθήκη του κάηκε και η περιουσία του δημεύθηκε. Αυτό ήταν και το τέλος της αντίστοιχης “Αναγέννησης” των Αράβων (12^{ος} αιώνας). Στην Δύση, επίσης, υπήρξε μια πνευματική άνθηση σε συνέχεια από την εποχή του Καρλομάγνου (9^{ος} αιώνας) όπως έχει αναφερθεί σε ανάλυση στο “Η φιλοσοφία τον Μεσαίωνα, γιατί η Αναγέννηση έγινε στην Δύση” και ειδικά αυτή την εποχή έχουμε και εκεί μια άνθηση από καταστολές αιρετικών όπως κατηγορούντο· αναφέρω μερικά ονόματα που είναι χαρακτηριστικά της εποχής: Ο Berengarius of Tours (1010-83), ο Roscellin de Compiègne (1050 -1120), ο Peter Abelard, (1079-1142). Όλοι αυτοί έζησαν περίπου την ίδια εποχή με τον Ψελλό και τα “εσφαλμένα” τους συμπεράσματα βγήκαν κυρίως από την ενασχόληση με την φιλοσοφία και την μεγάλη σχετικά πνευματική άνθηση της εποχής, που όπως είδαμε τελικά κατεστάλη.

Η διαφορά στην Δύση από την Ανατολή ήταν όμως καθοριστική· η λογική συνέχιζε να είναι ανεκτή στην Δύση χωρίς έντονα δογματικά προσκόμματα όπως είδαμε ότι έγινε στο Βυζάντιο και ότι η καταστολή των μη αρεστών στην Εκκλησία, δεν ήταν πάντα εύκολη όσο στο Βυζάντιο που υπήρχε μόνο μία πόλη, μία σχολή και μία απόλυτα συγκεντρωτική εξουσία σχεδόν πάντα σε συνεργασία με την Εκκλησία. Στην Δύση που ήδη έχει γεμίσει σταδιακά με πανεπιστήμια, η μετακίνηση από σχολή σε σχολή σε διαφορετικές χώρες και ηγεμονίες ήταν εύκολη και οι διαμάχες διαφόρων ηγεμόνων με τον πάπα, έδιναν αρκετές “νησίδες” ηρεμίας, για να προχωρήσει η σκέψη εκεί που η Εκκλησία δεν ήθελε, και κατάφερε να ριζώσει καλύτερα ώστε τελικά να φέρει την Αναγέννηση και αργότερα την Επιστημονική Επανάσταση και τον Διαφωτισμό. Εκείνη την εποχή δημιουργήθηκε και η έννοια του **πανεπιστημιακού ασύλου** (στην Σορβόνη τον 12^ο αι., όταν οι εκπαιδευτικοί απαγόρευσαν στον εκπρόσωπο του πάπα να παρακολουθήσει τις φιλοσοφικές συζητήσεις), που είναι ένα άσυλο ιδεών, άσυλο από την τάση επιβολής της Εκκλησίας πάνω στις φιλοσοφικές ιδέες, κάτι φυσικά που δεν έγινε ποτέ στην Ανατολή.

Ας δούμε τώρα και την θεολογική διαφορά των Λατίνων με την εκπόρευση του “Αγίου Πνεύματος” και από τον “Υιόν”, σε αντίθεση με την Ανατολή που γίνεται μόνο από τον “Πατέρα”. Δεν είναι άσχετη συμβολικά με το θέμα μας. Ο Υιός θεολογικά είναι ο Λόγος και ο λόγος έχει άμεση σχέση με την λογική. Στην Ανατολή και σε αντίθεση με την Δύση ο Λόγος δεν έχει την δυνατότητα της εκπόρευσης του πνεύματος, απομακρύνοντας την έννοια και την δυνατότητα της λογικής από την ενσάρκωση, αποπνευματώνοντας τον Λόγο.

Στο Βυζάντιο, η Φιλοσοφική Σχολή συνέχισε την λειτουργία της με υπεύθυνο τον

Θεόδωρο Σμυρναίο έναν διάκονο, για 20 χρόνια ακόμα. Η Εκκλησία όχι μόνο έφτιαξε δική της σχολή (την Πατριαρχική) αλλά έβαλε γερό πόδι στην εκπαίδευση, απαιτώντας και κερδίζοντας την επιλογή από αυτήν των καθηγητών που ήταν πλέον όλοι εκκλησιαστικοί, για να εξασφαλίσει ότι δεν θα κυκλοφορούν νέες ιδέες ανεξέλεγκτα κάτι που όπως είδαμε δεν κατάφερε να γίνει χωρίς προβλήματα. Μερικοί, ισχυρίζονται ότι η φιλοσοφική σχολή δεν σταμάτησε την λειτουργία της, στην πραγματικότητα δεν έχουμε ξεκάθαρους πληροφορίες που να την αναφέρουν μέχρι την Α΄ Άλωση, που σημαίνει ότι και να υπήρχε ατόνησε.

Το ενδιαφέρον είναι ότι την εποχή του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1087 -1143) ιδρύεται το Νοσοκομείο του Παντοκράτορα, που ήταν ταυτόχρονα νοσοκομείο και εκπαιδευτικό ιατρικό κέντρο, που έβγαζε για πρώτη φορά επίσημους ιατρούς (Λασκαράτος). Ονόματα λογίων με ενδιαφέρον αυτή την μικρή περίοδο μέχρι την Πρώτη Άλωση είναι ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο Μιχαήλ Ιταλικός.

Να σημειωθεί ότι η “ανάπτυξη” της αστρονομίας την περίοδο αυτή (11^{ος} αιώνας), έχει να κάνει όχι με την ανασύσταση της αρχαίας ελληνικής αστρονομίας, αλλά με επηρεασμό αραβικών πηγών του 9-10^{ου} αιώνα. Η μοναδική ίσως επίδραση που αποδέχτηκε το Βυζάντιο θετικά και η οποία θα συνεχιστεί και την επόμενη εποχή όχι χωρίς προβλήματα, χωρίς όμως να δώσει ιδιαίτερους τουλάχιστον προφανείς καρπούς.

Ακολούθησε το 1204 η Πρώτη Άλωση, οι όποιες σχολές αν υπήρχαν, έκλεισαν και οι περισσότεροι λόγιοι πήγαν στην “Ελληνική Αυτοκρατορία της Νίκαιας”, ένα όνομα που δείχνει πόσο είχε επηρεάσει τελικά η ατυχής Α΄ Βυζαντινή Αναγέννηση, αλλά και στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Εκεί λόγω της παροδικής εκτροπής που είχε συμβεί λόγω Αράβων νοτιότερα, του Δρόμου του Μεταξιού προς Βορρά, υπήρχε έντονο εμπόριο και σχέση με την Ανατολή και υπήρξαν σοβαρές επιρροές από τους Πέρσες με τους οποίους συνορεύουν και εμφανίζεται ενδιαφέρον για τα μαθηματικά, την ιατρική αλλά κυρίως την αστρονομία. Το επιστημονικό αυτό ενδιαφέρον στεγάσθηκε στην “Ακαδημία της Τραπεζούντος”.

Στην Νίκαια, επίσης, ο Ιωάννης Βατάτζης ο αυτοκράτορας, φίλος των γραμμάτων, ιδρύει βιβλιοθήκη, μια σχολή φιλοσοφίας και καθορίζει με νόμο την πληρωμή όλων των καθηγητών ρητορικής, ιατρικής και μαθηματικών, από τους κυβερνήτες όλων των πόλεων, αντίθετα οι καθηγητές της φιλοσοφίας και των νομικών θα πληρώνονται από τους μαθητές τους, γιατί είναι πιο ολιγαρκείς! (Τατάκης, 213).

Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος

Μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261, φθάνουμε στην εποχή των Παλαιολόγων. Είναι η εποχή που παρά το ότι η αυτοκρατορία έχει παρακμάσει και η γενικά παιδεία είναι σε τραγική κατάσταση, έχουμε άλλη μια άνθηση των γραμμάτων στους λόγιους και ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την αρχαία γνώση. Είναι η περίοδος που όλη σχεδόν η επαρχία ανήκει σε μορφή δουλοπαροικίας στους δυνατούς και την Εκκλησία και οι δυνατοί κάνουν κουμάντο στο κράτος, με όποιον ξεχωρίζει από τις μεταξύ τους έριδες. Το ίδιο το κράτος έχει συρρικνωθεί και συρρικνώνεται σταδιακά όλο και περισσότερο.

Είναι επίσης η περίοδος που η Δύση προηγείται πλέον πολιτισμικά και έρχονται πάρα πολλά κείμενα και ιδέες όπως του σχολαστικισμού, και από εδώ και πέρα ότι ενδιαφέρον γίνεται, έχει να κάνει με επηρεασμούς της Δύσης, με την προσπάθεια του κράτους για προσέγγιση και βοήθεια από την Δύση και εξομάλυνσης των θρησκευτικών διαφορών. Άλλα από την άλλη πλευρά όμως υπάρχει ένα αντίρροπο ρεύμα από το θρησκευτικό κατεστημένο, κυρίως τα μοναστήρια, που είχαν τεράστια πλέον δύναμη και πλούτο, το οποίο με αφορμή τις θρησκευτικές διαφορές και το μίσος που φρόντιζε να υποδαυλίζει, μεθοδικά διέλυσε κάθε προσπάθεια σύγκλισης με την Δύση, και το κατάφερε αυτό, μέχρι την οριστική πτώση και υποταγή στον αλλόδοξο σουλτάνο που την επιθυμούσε από αντίδραση με την Δύση.

Οι λόγιοι της εποχής είναι: Ο Θ. Μετοχίτης, ο Μ. Πλανούδης (αυτός που παρουσίασε για πρώτη φορά στην ελληνόφωνη διάνοηση τους αραβικούς

αριθμούς, και έκανε και τον πρώτη σοβαρή προσπάθεια χαρτογράφησης στο Βυζάντιο μετά τον Πτολεμαίο), Μ. Μοσχόπουλος, Θ. Μάγιστρος, Δ. Τρικλίνιος. Την ανασύσταση της εκπαίδευσης και της σχολής ανέλαβε ο Ακροπολίτης (1261 κ.ε.) στο “Σχολείον Βασιλικόν” όπως ονομαζόταν πλέον, αλλά δεν είχε σταθερή έδρα και δεν φαίνεται να είχε δημόσιο χαρακτήρα. Ο Ακροπόλιτης σύντομα έπεσε σε δυσμένεια από τον πατριάρχη Γερμανό Γ` και αντικαταστάθηκε από τον Ολώβολο. Πολύ αργότερα επί Ιωάννη Η' Παλαιολόγου (βασ. 1425 - 1448) έχουμε νέα σχολή που σημαίνει ότι η προηγούμενη είχε ήδη κλείσει, το “Καθολικόν Μουσείον” με υπεύθυνο τον Γεώργιο Σχολάριο παρακαλώ. Αν και η σχολή αυτή έχει δημόσιο χαρακτήρα οι μαθητές πληρώνουν τους καθηγητές και υπάρχουν ελάχιστες υποτροφίες από τον αυτοκράτορα. Άλλοι λόγιοι διδάσκουν ιδιωτικά, όπως φαίνεται να κάνει ο αιρετικός για το Βυζάντιο Πλήθων ο Γεμιστός στον Μυστρά και ο μαθητής του Βυσσαρίων ο Τραπεζούντιος.

Δεν υπάρχει πλέον καμία δημόσια ή πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη παρά μόνο ιδιωτικές ή σε μονές. Η κατάσταση στον 14^ο αιώνα φαίνεται ότι ήταν τόσο απογοητευτική, που για την εύρυθμη λειτουργία των δικαστηρίων, οι εκδικάσεις στηριζόντουσαν σε όποιο κείμενο εμφανιζόταν πρόχειρο στο δικαστήριο, η δε απουσία νομομαθών οδήγησε την δικαιοσύνη στα χέρια της Εκκλησίας, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο την περιουσία και την δύναμή της (Τρωϊανός, 278-9).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό της οριακής αυτής εποχής που αναφέρθηκε και πριν στην φιλοσοφία, είναι η εισροή και της λατινικής λογοτεχνίας με τους μύθους ιπποτών, για πρώτη φορά μεταφρασμένης στο Βυζάντιο. Ο Μετοχίτης νωρίτερα διαπιστώνει ότι «η πνευματική υπεροψία του Βυζαντίου ζούσε στην ασφάλεια ελλείψει σύγκρισης, αφού ο υπόλοιπος κόσμος μέχρι τότε σιωπούσε, αλλά όχι πλέον», ενώ ο Δημήτριος Κυδώνης διαπιστώνει ότι η σαφήνεια και αυστηρότητα της σχολαστικής συλλογιστικής που τους κτυπά την πόρτα, είναι η παλιά ελληνική κληρονομιά που δεν συγκινεί πλέον τους Βυζαντινούς (Beck 1992, 180-1).

Τελευταία αξιόλογη μορφή βυζαντινού λόγιου ήταν ο Πλήθων ο Γεμιστός στον Μυστρά και μακριά από το καλογερίστικο κατεστημένο. Ο Πλήθων θεώρησε ότι για την κακοδαιμονία του Βυζαντίου φταίει η συγκεκριμένη θρησκεία του Χριστιανισμού και προσπάθησε να προτείνει την αρχαία ελληνική θρησκεία, έστω διασκευασμένη σαν αντίδοτο, κάτι φυσικά χωρίς νόημα, ειδικά εκείνη την εποχή που ήταν ήδη αργά. Ο Βησσαρίων μαθητής του Πλήθωνος, έφυγε με μια φούχτα

ενωτικούς αργότερα στην Δύση, έγινε καθολικός επίσκοπος και δώρισε την βιβλιοθήκη του στην Βενετία, ιδρύοντας την Μαρκιανή βιβλιοθήκη. Ο Γεννάδιος σαν πατριάρχης που έγινε επί Σουλτάνου, αναθεματίζει τους «ελληνίζοντες» και τον αρχηγό τους τον Πλήθωνα (που σημαίνει ότι ο Πλήθων είχε μια κάποια απήχηση), **καίγοντας στην οθωμανική πλέον Κωνσταντινούπολη τους Νόμους του Πλήθωνος** (Σβορώνος, 49).

Ας δούμε την ουσία της εκπαίδευσης αυτής. Το μάθημα από το πάθημα του Ιταλού και νωρίτερα του Ψελλού, έγινε μάθημα. Οι λόγιοι είναι πιο προσεκτικοί στις διατυπώσεις τους και αυτολογοκρίνονται από μόνοι τους για να μην διωχθούν. Δεν τίθεται πλέον θέμα αυτονόμησης της φιλοσοφίας, αλλά εμμέσως της λογικής.

Ο Θ. Μετοχίτης (1305) ενώ προσπαθεί να πείσει τους Βυζαντινούς ότι η αστρονομία δεν επηρεάζει σε τίποτα τον Χριστιανισμό, στεναχωριέται που η αρχαία γνώση πάει χαμένη και προειδοποιεί τους μαθητές του να μην αγγίξουν τίποτα από το ορθόδοξο δόγμα, να μην εμβαθύνουν στις έρευνές τους σε τίποτα σε αυτό και να το αντιμετωπίζουν όπως οι αγράμματοι, **γιατί κινδυνεύουν** (*Ηθικός ή περί Παιδείας*, 6-10).

Ησυχαστική έριδα

Αυτή η δεύτερη βυζαντινή αναλαμπή τελείωσε οριστικά με την καταδίκη του Μοναχού Βαρλαάμ και του Γρηγορίου Ακίνδυνου αρχικά, και του Νικηφόρου Γρηγορά αργότερα, στην διαμάχη τους με τους ησυχαστές και τον Γρηγόριο Παλαμά που θεωρείται και πολιούχος Θεσσαλονίκης (1324). Φυσικά η παιδεία δεν σταμάτησε όπως είδαμε, αλλά δεν είχε τίποτα το ελεύθερο πλέον για να αποκτήσει.

Ο μοναχός Βαρλαάμ ερχόμενος από την Δύση επηρεασμένος από την σχολαστικιστική παράδοση, είχε ήδη το σπέρμα της χρήσης της λογικής για την διερεύνηση του θεού και αντιτάχθηκε στην μυστικιστική τάση των ησυχαστών που αρνούντο πλήρως την λογική και έλεγαν ότι με τον διαλογισμό μόνο μπορούν να δουν το “Άκτιστο Φως” δηλαδή την θέωση. Ο Γρηγοράς ήταν επιστήμονας, μάλιστα ήταν αυτός ο πρώτος Βυζαντινός που διαπίστωσε το λάθος του ημερολογίου και φυσικά πίστευε στην δυνατότητα της λογικής να εξερευνήσει αυτά που δεν ξέρουμε ακόμα, άρα και την φύση του θεού. Ο Δημήτριος Κυδώνης ήταν επίσης επηρεασμένος ως γνώστης της Λατινικής από τον σχολαστικισμό, ήταν και αυτός που μετέφρασε έργα του Θωμά του Ακινάτη στα Ελληνικά. Ο

Γρηγόριος Ακίνδυνος ήταν αυτός που προσπάθησε να μεσολαβήσει για να λυθεί η έριδα, αλλά με τον διωγμό του Βαρλαάμ που τον θεώρησε λάθος, αντιτάχθηκε και αυτός στον Παλαμά.

Η διαμάχη τώρα έφυγε από το αν η φιλοσοφία μπορεί να είναι αυτόνομη να ερευνηθεί ή όχι και έχουμε πάει στο επίπεδο της λογικής. Αν η λογική μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην κατανόηση του θείου ή όχι, ή αν το θείο έχει τελικά λογική.

Στην πρώτη Σύνοδο (Ιούνιος 1341) καταδικάστηκε ο Βαρλαάμ και **υποχρεώθηκε να μην ξαναμιλήσει για αυτό το θέμα**. Μετά από αυτό αναγκάστηκε να φύγει για την Ιταλία όπου και έγινε ο δάσκαλος του Πετράρχη, του πρώτου ίσως ουμανιστή της Αναγέννησης.

Στην δεύτερη Σύνοδο (Ιούλιο 1341), καταδικάστηκε προφορικά ο Γρηγόριος Ακίνδυνος.

Το 1343-4 λόγω αλλαγής αυτοκράτορα τέθηκε ο Παλαμάς υπό διωγμόν, αλλά όταν επανήλθε σαν αυτοκράτορας ο Ιωάννης ΣΤ' Κατακουζηνός (φίλος των ησυχαστών, ήταν ο αυτοκράτορας που προσκάλεσε το 1354 τους Τούρκους να εποίκισουν την Θράκη), η Σύνοδος του 1347 καταδίκασε τους Ακίνδυνο και Ιωάννη Καλέκα ως βαρλααμίτες, επειδή πιστεύουν και δεν ομολογούν *“κατά τας των Αγίων θεοπνεύστους θεολογίας και το της Εκκλησίας ευσεβές φρόνημα”* ταυτόχρονα ο Παλαμάς χειροτονείται αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης.

Η τελευταία και οριστική Σύνοδος έγινε το 1351 ο Ακίνδυνος ξανακαταδικάστηκε, **εξορίστηκε και αφορίστηκε**. Οι μητροπολίτες Ματθαίος Εφέσου και Γάνου Ιωσήφ καθαιρέθηκαν, **ο Γρηγοράς, φυλακίστηκε** στην μονή της Χώρας και παρά την αποφυλάκισή του αργότερα, μετά τον θάνατό του, **το νεκρό σώμα του βανδαλίστηκε** από τους ορθόδοξους οπαδούς της “αγάπης”. Η τελευταία απόφαση μπήκε και στο *Συνοδικό της Ορθοδοξίας* μαζί με τις κατάρεις κατά των Ελλήνων που σημαίνει την ιδιαίτερη σημασία που έδωσε η Εκκλησία σε αυτήν.

Έτσι κλείνει δογματικά για την Ανατολή και το θέμα της χρήσης της λογικής για την ανεύρεση της αλήθειας, που αποτελεί την κορωνίδα της φιλοσοφίας (που πλέον στην Ανατολή ήδη όπως είδαμε, δεν μπορούσε να αποδεσμευτεί από την θεολογία), και γενικά της λογικής. Οι επιστήμες και η φιλοσοφία πλέον είναι καταδικασμένες σε ύφεση και έτσι έμειναν αιώνες, μέχρι να εισαχθούν αργότερα πάλι από την Δύση, ως κάτι ξένο και με πολλές δυσκολίες.

Ο ρόλος της Συρίας, των νεστοριανών και της Βακτριανής

Η Συρία ήταν μια περιοχή με έντονη φιλοσοφική δραστηριότητα μετά από την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Πολλά ελληνικά κείμενα είχαν μεταφραστεί στα Συριακά από το 200 π.κ.ε. και από τότε υπήρχε ένα ισχυρό υπόβαθρο παιδείας. Ήταν επίσης από τις πρώτες εκχριστιανισμένες επαρχίες με σημαντική παρουσία μοναχών. Ο χώρος της γέμιζε με επιπλέον χριστιανούς στην διάρκεια των μεταξύ τους διωγμών του 4-6^{ου} αιώνα με την μορφή αιρέσεων, για να βρουν καταφύγιο από τους Βυζαντινούς, κυρίως αρειανούς λόγιους. Στην περιοχή φυσικά υπήρχε έντονη θεολογική δραστηριότητα, σχετική θεολογική σχολή που είδαμε ήδη και διαμάχες.

Είπαμε ότι οι θεολόγοι προσπαθώντας να πείσουν, χρησιμοποιούσαν τον φιλοσοφικό λόγο. Είπαμε επίσης ότι στον Χριστιανισμό δεν υπάρχει η δυνατότητα ανοχής στην άλλη άποψη και ο πλέον δυνατός νικά και οι αντίπαλοι πρέπει να σιγήσουν ή να εξαφανιστούν. Στην διαμάχη αυτή κυριάρχησαν αρχικά οι νεστοριανοί (πίστευαν στην ανθρώπινη μόνο φύση του Ιησού), αλλά τελικά επικράτησαν οι μονοφυσίτες (πίστευαν στην θεϊκή μόνο φύση του Ιησού). Οι νεστοριανοί αποτραβήχτηκαν στα σύνορα με την Περσία, στην Έδεσσα. Με το κλείσιμο της σχολής το 489 από τον Ζήνωνα κατέφυγαν στην Νίσιβη, κοντινή πόλη (200 χλμ.) ανατολικά από την μεριά της Περσίας. Από ό,τι φαίνεται η επίδρασή τους στην περσική αυλή πρέπει να ήταν μεγάλη. Ένα πιθανό στοιχείο που την δείχνει είναι η πρόσκληση του Χοσρόη στους φιλόσοφους της Αθήνας την περίοδο που έκλεισε ο Ιουστινιανός την Ακαδημία της Αθήνας.

Ο Χοσρόης (531) φαίνεται να ήταν μορφωμένος και γνώστης της αριστοτελικής φιλοσοφίας και φαίνεται επίσης να είχε και πρόσβαση σε αρχαία κείμενα που μεταφράστηκαν κατόπιν εντολής του από τους νεστοριανούς ή τα είχαν μεταφράσει από το ελληνιστικό παρελθόν. Ο Χοσρόης ο Β' (590-628) είχε δύο γυναίκες χριστιανές, η μία νεστοριανή πριν στραφεί τελικά στον μονοφυσιτισμό. Τον 6^ο αιώνα δημιουργείται μια άλλη σχολή στο Gundeshapur από τους ίδιους τους νεστοριανούς. Ο μύθος μιλάει για εκκλησίες, νοσοκομεία και σχετική σχολή. Αυτό που έγινε σίγουρα είναι ότι από εκεί ξεκινάει όλη η διαδικασία που επηρεάζει αρχικά τους Πέρσες και τους Ινδούς και κατόπιν τους Άραβες. Οι Ομμεϋάδες Άραβες επίσης τον 7^ο αιώνα κατείχαν την Συρία και επηρεάστηκαν ήδη από τους Βυζαντινούς μονοφυσίτες που βρήκαν εκεί.

Οι Πέρσες αλλά και οι Άραβες, ενδιαφέρθηκαν για φιλοσοφικά και επιστημονικά συγγράμματα και οι αιρετικοί και διωγμένοι από το Βυζάντιο χριστιανοί, τους τα μετάφρασαν από τα Συριακά. Δεν μπορούμε φυσικά να αποκλείσουμε την δυνατότητα όπως ειπώθηκε ήδη, να υπήρχαν στην Περσία κάποια κείμενα στα Ελληνικά ήδη από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των Επιγόνων, που επίσης θα μεταφράστηκαν. Έχουμε για παράδειγμα στην Βακτριανή την βιβλιοθήκη της πόλης Αι-Κανούμ που στα ερείπια της πόλης του 3^{ου} αιώνα π.κ.ε. βρήκαν θέατρο, αρχαίους ναούς, γυμνάσιο με χαραγμένα αρχαία ελληνικά γνωμικά ή δελφικά παραγγέλματα και μία βιβλιοθήκη αρχαιικού χαρακτήρα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα υπήρχε αντίστοιχα και βιβλιοθήκη γνώσης.

Υπήρξαν και άλλες ανταλλαγές, ο Φώτιος αλληλογραφούσε με κάποιον Άραβα στην Κρήτη. Ο Harun al-Rashid έστειλε στο Βυζάντιο απεσταλμένους για αναζήτηση χειρογράφων, το ίδιο έγινε και αργότερα και προφανώς θα υπήρχαν και άλλες αλληλεπιδράσεις επίσημες ή μη. Κάποια από τα κείμενα αυτά τελικά έφθασαν στα αραβικά στην Ισπανία, και λόγω της μεγάλης μορφής του Αβερρόη που επηρέασε την Δύση, από εκεί μεταφράστηκαν στα λατινικά.

(Lindberg, 231 κ.ε.). Τα περισσότερα επιστημονικά και τεχνολογικά κείμενα πάντως που έφθασαν στην Δύση όπως είδαμε και στις άλλες δημοσιεύσεις, ήταν από τους Άραβες. Στο Βυζάντιο αυτά τα κείμενα δεν είχαν καλή μεταχείριση, παράδειγμα το παλίμψηστο του Αρχιμήδη που ξύστηκε για να γραφτούν πάνω του χριστιανικοί ύμνοι.

Να σημειώσω ότι οι νεστοριανοί με την κατάκτηση της Περσίας από τους Άραβες, αποτραβήχτηκαν στην Κίνα, έτυχαν καλής υποδοχής και έφτιαξαν και εκεί μοναστήρια η δράση τους μνημονεύεται για αρκετούς αιώνες.

Σώθηκε τελικά η αρχαία γνώση;

Είδαμε ότι ο Περσο-Αραβικός κόσμος ξεκίνησε την λογία άνοδό του από τον 6-7^ο αιώνα και κορυφώθηκε σταματώντας στον 12^ο.

Στην Ευρώπη η άνθηση ξεκινάει από τον 9^ο και τον Καρλομάγνο σταδιακά και σταθερά τροφοδοτούμενη τόσο από τους Άραβες και το Βυζάντιο όσο και το πενιχρό παρελθόν της.

Το Βυζάντιο ήταν σε σταδιακή ύφεση μέχρι τον 6^ο αιώνα από ένα λαμπρό ελληνιστικό παρελθόν, και σε νάρκη μέχρι τον 9^ο αιώνα, αλλά με την Μακεδονική Αναγέννηση θα μπορούσε να μπει στην πρωτοπορία που ανακόπηκε άδοξα τον 11^ο αιώνα αναζωπυρώθηκε για λίγο τον 14^ο αιώνα όπου και σταμάτησε οριστικά αν και το τελευταίο ορόσημο θεωρείται ο αιρετικός Πλήθων (μέσα 15^{ου}).

Η γνώση υπάρχει στα αρχαία ελληνικά κείμενα. Τα κείμενα είναι στις αρχαίες βιβλιοθήκες, από εκεί όσα διασώζονται φθάνουν στους κατά τόπους λόγιους ή σε ιδρύματα εκπαιδευτικά ή εκκλησιαστικά. Η διάσωση εξαρτάται από την ιδεολογία της κάθε κοινωνίας και εποχής. Για παράδειγμα, τα περισσότερα επιστημονικά, ιατρικά, μαθηματικά και αστρονομικά έργα, διατηρήθηκαν από τους Άραβες, γιατί είχαν το σχετικό ενδιαφέρον. Στο Βυζάντιο το ενδιαφέρον ήταν κυρίως σε ρήτορες, λογοτέχνες, κάποιους θεατρικούς και όσους φιλοσόφους είχαν κάτι να πουν στον Χριστιανισμό, όπως ο Πλάτων, οι νεοπλατωνικοί και ο Αριστοτέλης. Οι προσωκρατικοί, για παράδειγμα, δεν τους ενδιέφεραν καθόλου ούτε και οι επικούρειοι, οι στωικοί ή οι κυνικοί και για αυτό από το Βυζάντιο έχουμε μόνο σπαράγματα. Ο Αρχιμήδης δεν τους έλεγε τίποτα, για τον λόγο αυτό έξυσαν το μοναδικό σύγγραμμα που έχουμε και έγραψαν πάνω του...ύμνους. Στην Δύση μέσω της Ρώμης, διασώθηκαν σχετικά λίγα έργα και αυτό τους ανάγκασε να ψάχνουν περισσότερο και ίσως και λόγω αυτού να τους έδωσαν και μεγαλύτερη αξία από ότι οι υπόλοιποι, ακριβώς λόγω της σπανιότητάς τους μέχρι και τον Μέσο Μεσαίωνα.

Το πόσα τελικά αρχαία κείμενα συνολικά διασώθηκαν είναι ένα θέμα. Λέμε δε "διασώθηκαν", όσα έφθασαν στην Δύση, που κάτι σημαίνει από μόνο του· γιατί εκεί έγιναν εκτεταμένες αντιγραφές και κάθε πανεπιστήμιο ή σχολή, είχε όλη

σχεδόν την γκάμα των κειμένων που υπήρχαν. Γιατί βγήκαν από τον “τάφο” σε χρήση. Άλλοι υπολογίζουν ότι σώθηκε το 10%, άλλοι το 5% ή και λιγότερο. Το Βυζάντιο διέσωσε τα περισσότερα, όχι γιατί είχε καλύτερες προθέσεις, αλλά λόγω της ίδιας γλώσσας και της χρήσης κειμένων από αυτά για την Εκπαίδευση κυρίως των Λογίων, αλλά και γιατί είχε στην έκτασή του τις περισσότερες αρχαίες βιβλιοθήκες που την περιείχαν. Δεν μπορούμε λοιπόν σήμερα να πιστώσουμε στους Βυζαντινούς την διατήρηση της αρχαίας γνώσης, όταν έχει χαθεί περισσότερο από το 90% από αυτήν και η σχέση του κυριότερου πυλώνα της βυζαντινής κοινωνίας της Εκκλησίας δεν ήταν φιλική.

Το Βυζάντιο δεν έδειξε τον προσήκοντα σεβασμό στα κείμενα της, όπως διαπιστώσαμε, παρόλο που ήταν γραμμένα στην κυρίαρχη γλώσσα του, παρ’ όλων τον συνεχή υπομνηματισμό και σχολιασμό ενός μικρού υποσυνόλου από αυτήν. **Δεν το ενδιέφερε κατά κανόνα η ουσία της γνώσης, αλλά η εμφάνιση και η εκμετάλλευση της στο δόγμα, σε ρητορικούς λόγους, και σε κολακείες στον αυτοκράτορα.** Αντίθετα τόσο η λατινόφωνη Δύση, όσο και ο αραβόφωνος κόσμος, παρά την μικρή ποσότητα κειμένων που είχαν σε σχέση με το Βυζάντιο, ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για την ουσία τους, αφού ή γλώσσα και η ρητορεία στα Ελληνικά δεν τους έλεγαν και πολλά. **Όταν η ουσία της φιλοσοφίας προχώρησε λίγο περισσότερο και ζήτησε αυτονομία από την θεολογία, όταν η λογική απαίτησε τον λόγο, τόσο το Βυζάντιο όσο και οι Άραβες έκαναν τελικά πίσω. Μόνο η Δύση κατάφερε να προχωρήσει.**

Επίλογος (και διηγώντας τα να κλαις)

Το θέμα μας ήταν η παιδεία στην βυζαντινή εποχή και διαπιστώσαμε ότι αν και υπήρχαν οι προϋποθέσεις για κάτι καλύτερο, αυτό τελικά δεν έγινε. Το Βυζάντιο, καλώς ή κακώς, ήταν μια μεσαιωνική κοινωνία στην οποία επικρατούσε ο Χριστιανισμός και μάλιστα ο πλέον παραδοσιακός, ο οποίος όπως είπαμε ήθελε να ελέγχει όλη την κοινωνία· δεν ήθελε ανταγωνιστές στην κοσμοθεωρία του και η παιδεία όφειλε να κινείται με αυτό υπόψιν και να έχει και αυτολογοκρισία στην έρευνα σε υψηλά και σημαντικά θέματα, άρα ήταν περιορισμένη παρά τις ελάχιστες εξαιρέσεις. Ο υδροκεφαλισμός της πρωτεύουσας και η μη ύπαρξη ανταγωνιστικών σχολών και ο συγκεντρωτισμός, σχεδόν ολοκληρωτισμός της

εξουσίας, συνέτεινε ακόμα περισσότερο στην κατάληξη αυτή.

Στο δύσκολο αυτό πλαίσιο έγιναν κάποια βήματα, βοήθησε και αυτό με την πολιτισμική επικοινωνία στην γονιμοποίηση της Δύσης και των Αράβων. Είχε σημαντική συνεισφορά στο τέλος του, στο ουμανιστικό κίνημα της Ιταλίας, από όσους έφυγαν προς την Δύση, δηλαδή μια χούφτα ενωτικούς που δεν τους σήκωνε το κλίμα στην Ανατολή. Το ίδιο όμως δεν βοηθήθηκε από αυτήν την επικοινωνία, το ίδιο και η κοινωνία μας και για αυτό μείναμε πίσω. Υπήρξε κάποια ίσως πρόοδος σε ανώδυνους τομείς, και αυτή ανά περιόδους και ανά αυτοκράτορα, αλλά η προσπάθεια ανάπτυξης της φιλοσοφίας δηλαδή της επιστήμης γενικότερα, άρα και ο σκοπός της παιδείας, τελικά απέτυχαν. Η εκπαίδευση φαίνεται να απευθύνεται σε λίγους και ο λαός παρέμενε αμαθής και υποχείριο προλήψεων, δεισιδαιμονιών, θαυμάτων και προφητειών, όλο και φτωχότερος, αδύναμος να δημιουργήσει μια ζωντανή και ακμαία αστική τάξη όπως στην Δύση. Μια καθαρά μεσαιωνική κοινωνία με μικρές εκλάμψεις στην κορυφή, με φθίνουσα πορεία στην βάση.

Με την πτώση του Βυζαντίου στους Οθωμανούς και το κλείσιμο κάθε κρατικής δομής, η μόνη και αποκλειστική πηγή και κατευθυντήρια αρχή παιδείας για τους Ρωμιούς, παρέμεινε ο εκκλησιαστικός μηχανισμός και με την ιδεολογία που είχε και την αντιδυτική μανία, η φιλοσοφία υποτάχθηκε πλήρως στην θεολογία κάτω από την λογική των ησυχαστών, η περιοχή παρέμεινε στον Μεσαίωνα, την στιγμή που στη Δύση ήδη γινόταν μια πνευματική κοσμογονία. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός το είπε. «Το κακό θα σας έρθει από τους διαβασμένους». Ο Αθανάσιος ο Πάριος καλεί τους ορθόδοξους να μην στέλνουν τα παιδιά τους για να μορφωθούν στην Ευρώπη γιατί θα γυρίσουν άθεα· “Ό,τι οφείλουν να μάθουν υπάρχει εδώ από την ορθόδοξη εκπαίδευση”. Η ίδια ιστορία επαναλήφθηκε λοιπόν όταν ήρθαν οι ιδέες του Διαφωτισμού με την έντονη αντίδραση από τους Κολλυβάδες, την Πατερική Διδασκαλία, και τον Αθανάσιο τον Πάριο, έχουμε την συνέχεια της ίδιας δράσης για όσα δεν είναι αρεστά στην Εκκλησία, αυτά συνεχίστηκαν και αργότερα με τα αθεϊκά του Βόλου, τα ευαγγελικά της Αθήνας, η υποδοχή και η μη μάθηση των εξελίξεων της Βιολογίας, με την καταδίκη του Βενιαμίν του Λέσβιου και της ηλιοκεντρικής θεωρίας, αλλά και το συνεχές κυνήγι των νέων επιστημονικών πληροφοριών, όχι πλέον από την επίσημη Εκκλησία τόσο, αλλά όλο και περισσότερο από τις παραθρησκευτικές οργανώσεις και άλλα ακραία στοιχεία που δρουν στην σκέπη της ώστε η ίδια να μην κηλιδώνεται άμεσα.

Το σημαντικό στοιχείο είναι ότι οι διώξεις και οι εκφοβισμοί στο Βυζάντιο,

μολονότι από αυτούς τους λόγιους που γνωρίζουμε σήμερα φαίνονται λίγοι για το μεγάλο αυτό διάστημα, ήταν ικανές να αυτοπεριορίζουν και αυτολογοκρίνουν όλους σχεδόν τους πνευματικούς ανθρώπους μέσα στα “επιτρεπτά πλαίσια”, πόσο μάλλον την ίδια την κοινωνία, οι δε διώξεις της άλλης άποψης και ο εμφύλιος των θρησκευτικών φατριών έφερνε κατά διαστήματα ένα νέο “σκοτάδι”, όπως έγινε και με την Εικονομαχία, έτσι και οι υπερβάσεις τους ήταν λίγες.

Το εντυπωσιακό είναι ότι αν και η γενική ιδέα της Ορθοδοξίας είναι ότι ο Θεός είναι άρρητος και δεν μπορούμε να τον καταλάβουμε λογικά, έγινε μια κατ’επανάληψη μονόπλευρη χρήση επιχειρημάτων από την αρχαία γνώση για να “τεκμηριώσουν” το τριαδικό δόγμα ή να αντιμετωπίσουν τους “άλλους”. Αυτό βοήθησε να διατηρηθεί μια κάποια γνώση, αλλά οι “άλλοι” δεν μπορούσαν και δεν τους επέτρεπαν να χρησιμοποιήσουν την αρχαία γνώση για να καταλάβουν το θείο, ή να αντιμετωπίσουν και αυτοί λογικά τις κατηγορίες, γιατί αυτομάτως γινόντουσαν αιρετικοί. Έτσι η γνώση δεν μπορούσε να προχωρήσει.

Είδαμε αρκετές περιπτώσεις στις οποίες όλοι όσοι κατηγορήθηκαν για αίρεση, όταν η κατάσταση πήγαινε στην δικαιοσύνη ή στην Εκκλησία για διερεύνηση, ήταν υποχρεωμένοι να υπογράψουν δήλωση μετανοίας (δηλαδή να απαρνηθούν τις σκέψεις τους) και όλοι το έκαναν, με εξαίρεση τον Μοναχό Βασίλειο που αρνήθηκε και κήκε στην πυρά με ομόφωνη κρίση και παρουσία της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και του εκκλησιάσματος και εν μέρει τον Ιταλό που πέθανε στην φυλακή. Αυτό είχε να κάνει με την ταύτιση της Εκκλησίας με την πολιτεία, αφού οτιδήποτε αντίθετο εθεωρείτο αντιχριστιανικό άρα κατατάσσεται αυτόματα και σαν αντιβυζαντινό. (Την ίδια λογική βλέπουμε ακόμα σήμερα όπου η αντιχριστιανική θεώρηση θεωρείται από πολλούς αυτομάτως αντεθνική ή ανθελληνική).

Στο Βυζάντιο τελικά επικρατούσε ένας διανοητικός φασισμός που όλοι έπρεπε να έχουν μία δόξα, την επίσημη. Η καύση των βιβλίων και η ιδεολογική (ακόμα και φυσική όπως έγινε με τον Άρειο, τον Βασίλειο ή τον Ιταλό) εξαφάνιση των αντιπάλων ήταν ο κανόνας. Δεν άφησε λοιπόν την παιδεία να προχωρήσει και την κοινωνία να ανασάνει ελεύθερα, για τον λόγο αυτό τόσο η φιλοσοφία όσο και η επιστήμη έμειναν πρακτικά στάσιμες, σε αντίθεση με την Ευρώπη, στην οποία εξελίχθηκαν, όπως και η συνακόλουθη πολιτική σκέψη για να μπορούμε σήμερα να εκφραζόμαστε κάπως πιο ελεύθερα.

Το εντυπωσιακό επίσης είναι ότι πολλοί ορθόδοξοι σήμερα, προσπαθούν να

οικειοποιηθούν την “αστοχία” (για αυτούς) της Καθολικής Εκκλησίας να επιτρέψει την λογική στην διερεύνηση του Θεού, που είναι και αυτή που βοήθησε κατά κάποιον τρόπο να αναπτυχθεί η φιλοσοφία και η επιστήμη στην Δύση, σαν χριστιανικό άρα και δικό τους επίτευγμα, την ίδια στιγμή που η Ορθοδοξία όλα αυτά τα “έθαψε” με εύσχημο και δογματικό τρόπο, τονίζοντας την αιρετικότητα όσων έκαναν κάποια πρόοδο, λέγοντας μας σήμερα πως αυτές οι διώξεις “δεν έγιναν για την επιστήμη”.

Το ότι όλες αυτές οι αιρέσεις προήλθαν μέσα από την φιλοσοφία, δείχνει ότι τελικά η ίδια φιλοσοφία ενοχλούσε, η φιλοσοφία που έπρεπε να μείνει υποταγμένη στην θεολογία χωρίς επί πλέον αναζητήσεις, άρα και η ίδια η επιστήμη. Η ιστορία και οι ενέργειες της χριστιανικής κοινωνίας και Εκκλησίας τέλος, τονίζει τον ολοκληρωτικό τρόπο που ο Χριστιανισμός, με την πλήρη επιβολή του, προσπάθησε να καταστείλει την όποια διαφορετική άποψη, σε αντίθεση με τα κηρύγματα περί “ελευθερίας” και “αγάπης”, αλλά και τον τρόπο που επηρέασε ο Μεσαίωνας την διάνοηση, καταστέλλοντάς την, μέχρι να έρθει η Αναγέννηση στην Δύση και το πνεύμα της ανθρωπότητας να ελευθερωθεί και πάλι.

Φιλίστωρ

Βιβλιογραφία

Βυζ. Γραμματεία

Κομνηνή Άννα, *Αλεξιάς*, μετ. Αλόη Σιδέρη, εκδ. ΑΓΡΑ, Αθήνα 2005.

Μετοχίτης Θ., *Ηθικός ή Περί Παιδείας*, Κανάκη, Αθήνα 1995.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Χρονικόν*.

Βασίλειος Καισαρείας, *Λόγος προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων*.

Κείμενα

Beck Hans-Georg, *Βυζαντινή Χιλιετία*, μτφρ. Δημ Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα **1992**.

Browning Robert, *Enlightenment and repression in Byzantium in the eleventh*

and twelfth centuries στο *Past & Present*, Vol 69, τεύχος 1, 1 Νοε **1975**, σελ. 3-23

Horrocks G.C., *Greek, a history of the language and its speakers*, Willey-Blackwell, 2010

Lindberg David C., *Οι Απαρχές της Δυτικής Επιστήμης*, μ. Ηλίας Μαρκολέφας, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα **1997**.

Ostrogorsky G., *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, μετάφραση Ι. Παναγόπουλος, εκδ. Στ. Βασιλόπουλος, Αθήνα **2002**.

Stefanou E, Jean Italos, *L'immortalité de l' àme et la rèsurrection* στο *Échos d' Orient* v33, Paris **1932**

Toynbee Ar., *Οι Έλληνες και οι κληρονομίες τους*, μετάφραση Ν. Γιανναδάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα **2002**.

Αρβελέρ Ε. Γλύκατζη, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, μετάφραση Τ. Δρακοπούλου, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα **2003**.

Δανέζης Θεοδοσίου, *Στα χρόνια του Βυζαντίου -Οι θετικοί επιστήμονες ιατροί χρονολόγοι και αστρονόμοι*, εκδ. Δίαυλος, Αθήνα **2010**.

Κουκουλές Φαίδων, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός τόμος Α`*, Αθήνα 1948.

Λασκαράτος Ιω., *Τα νοσοκομεία του Βυζαντίου*, στο 7ήμερο της Καθημερινής, Ελληνική Ιατρική στην Αρχαιότητα και το Βυζάντιο, 12/10/**1997**

Νικολαΐδου Β. Ευανθία, *Οι ηθοποιίες του Νικηφόρου Βασιλάκη. Παράδοση και Πρωτοτυπία*, Αθήνα **2015**.

Παναγόπουλος Σπύρος, *Η Ανώτατη Εκπαίδευση στο Βυζάντιο*, Πάτρα, χχ.

Παπαδόπουλος Στυλιανός, ΘΗΕ λήμμα "Ιωάννης Ιταλός" τ7 σελ.6-10, Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα **1962**.

Σβορώνος Ν. Γ. , *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα **1976**.

Στάϊκος Κ., *Βιβλιοθήκη -Από την αρχαιότητα έως την αναγέννηση*, έκδ. Κ. Στάϊκος, Αθήνα **1996**.

Τατάκης Β.Ν., *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*, μετ. Εύα Καλπουρτζή, Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα **1977**.

Τρωιανός Σπύρος Ν. *Οι Πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα **1999**.

Τωμαδάκης Ν.Μ , ΘΗΕ λήμμα “Ψελλός”, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* Αθήνα **1962**.

Άλλες πηγές

Κωνσταντίνος Χ. Αναγνώστου, *Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ*

Γιάννης Παναγιωτακόπουλος, *Η πρώτη Βυζαντινή “Αναγέννηση” και η μεταφυσική της ταυτότητας*, 2014.

Οι Επιστήμες στον Μεσαίωνα.

Γεννάδιος ο Β΄, Γεώργιος Κούρτεσης Σχολάριος, 1454-1456, *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια τ. Ε΄*, 2012, 59-68.

Χριστιανισμός και Φιλοσοφία.

Περί της βιβλιοθήκης του Καμιλά

Βιβλιοθήκες των γραμματικών και των δασκάλων

Βιβλιοθήκη της πόλης Άι-Κανούμ

Παράρτημα 1

Ο σκοπός της εκπαίδευσης

Τρεις ενδιαφέρουσες γνώμες που βρήκα σχετικά γρήγορα στο Διαδίκτυο για να προβληματιστούμε για το ποιος είναι ο σκοπός της εκπαίδευσης.

Η παραδοσιακή αντίληψη, που πηγάζει από την Αναγέννηση, θέτει ως ύψιστους στόχους ζωής το να ερευνάς και να δημιουργείς- να ερευνάς τον πλούτο του παρελθόντος και να εσωτερικεύεις τα σημαντικά για σένα σημεία, να συνεχίζεις διευρύνοντας αυτή την αναζήτηση κατανόησης των πραγμάτων με το δικό σου προσωπικό τρόπο.

Από αυτή την οπτική, σκοπός της εκπαίδευσης είναι να βοηθά τους ανθρώπους να προσδιορίσουν πώς θα μαθαίνουν μόνοι τους.

Είσαι εσύ, ο μαθητευόμενος, που επιτελεί στη διάρκεια της μαθητείας του και είναι δική σου υπόθεση το τι θα μάθεις, το πού θα πας, πώς θα το χρησιμοποιήσεις, πώς θα προχωρήσεις για να παράξεις κάτι νέο και συναρπαστικό για σένα, και πιθανόν για τους άλλους.

Αυτή είναι η μια αντίληψη της εκπαίδευσης. Η άλλη αντίληψη είναι, ουσιαστικά, χειραγώγηση.

Νόαμ Τσόμσκι

Η εκπαίδευση σκοπεύει σε διπλό στόχο: Από τη μία να αναπτύξει στον εκπαιδευόμενο ικανότητες τέτοιες, που να του επιτρέπουν να ταξινομήσει συστηματικά τις όποιες πολιτιστικές ή τεχνικές γνώσεις απέκτησε μέχρι τώρα με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και να πάρει κριτική στάση απέναντί τους και από την άλλη να τον ενημερώσει ότι η εικόνα του κόσμου που μέχρι τώρα είχε σχηματίσει είναι περιορισμένη και να τον πείσει ότι πρέπει να ψάξει ενεργά για πηγές που θα βαθαίνουν την προοπτική και θα καλυτερεύουν την ποιότητα αυτής της εικόνας. Αναλαμβάνει τη βαριά ευθύνη να ξυπνήσει, να καλλιεργήσει και ν' αναπτύξει όλες τις σωματικές, ψυχικές και πνευματικές δυνάμεις και όλες τις προδιαθέσεις που από τη γέννησή του φέρει ο άνθρωπος και να τον μεταβάλει από ένα, έστω και προικισμένο δημιουργήμα, σε κορωνίδα της Δημιουργίας.

Πιστεύω ότι ο κύριος στόχος της παιδείας πρέπει να είναι να σπρώχνει τούς νέους να ερευνούν και να αμφιβάλλουν για όλα τα πράγματα πού θεωρούνται γενικώς αποδεκτά. Εκείνο που έχει σημασία είναι η ανεξαρτησία της σκέψης. Το χειρότερο στην εκπαίδευση είναι η απροθυμία να επιτρέπει στους νέους να θέτουν εν αμφιβάλω τις παραδεδεγμένες απόψεις και τούς ανθρώπους πού κατέχουν την εξουσία. Για να αναφανούν νέες ιδέες, είναι απαραίτητο να ενθαρρύνονται με κάθε τρόπο οι νέοι στο να διαφωνούν ριζικά με τις ηλιθιότητες της εποχής τους. Πολλοί από τούς ανθρώπους πού θεωρούνται αξιοσέβαστοι, και πολλές από τις ιδέες πού θεωρούνται θεμελιώδεις, αποτελούν φραγμούς στις ανθρώπινες επιτεύξεις.

Bertrand Russel

Παράρτημα 2

Το “άνοιξε-κλείσε” και οι ονομασίες της Φιλοσοφικής Σχολής στην Κωνσταντινούπολη

Χρονολογία	Περίοδος	Συμβάν
(337-361)		Ίδρυση. Μέγα Διδασκαλείον
	— άγνωστο	
425 κ.ε.		Ίδρυση. Auditorium
	— άγνωστο	—

602-610	Επί Φωκά	κλειστό
(610-641)	Στέφανος Αλεξανδρεύς	“οικουμενικός διδάσκαλος”
641		έκλεισε
	--- άγνωστο	---
(829-840)		Λέων ως επίσημος διδάσκαλος
840-844	--- άγνωστο	---
(844-861)		Ίδρυση στην Μαγναύρα
959		Παρακμή
(976-1025)	Επί Βασιλείου Β΄	έκλεισε
1045	Κων/νος Θ΄ Μονομάχος	Ίδρυση. Γυμνάσιον
1050-1082	Η μεγαλύτερη άνθηση, Ψελλός, Ιταλός	
1082		Σύλληψη και τιμωρία Ιταλού
1082-1102	Αναλαμβάνει η Εκκλησία Παρακμή, διώξεις	
1102		Πιθανό κλείσιμο
1102-1204	--- άγνωστο	---
1204		Α΄ Άλωση
1204-1261	Ενετοκρατία	
1261		Επανάκτηση Ίδρυση Σχολείον Βασιλικόν
	--- άγνωστο	---
1341-1351	Ησυχαστική έριδα	
	--- άγνωστο	---
(1425 - 1448)		Ίδρυση. Καθολικόν Μουσείον
1453		Β΄ Άλωση